

HISTORIA BIBLIJNA
W ZARYSIE

ARCHEOLOG CZYTA BIBLIĘ

Redaktor serii MARIUSZ ROSIK

HISTORIA BIBLIJNA W ZARYSIE

KS. MARIUSZ ROSIK
KS. SŁAWOMIR STASIAK

Wrocław 2011

IMPRIMATUR

Kuria Metropolitalna Wrocławska
L.dz. 288/2010 — 8 kwietnia 2010 r.

Projekt okładki *Andrzej Duliba*

Zdjęcia *ks. Maiusz Rosik, ks. Sławomir Stasiak, Bożena Sobota,*
s. Sybilla Kołtan

Przygotowanie do druku *Andrzej Duliba, Łukasz Michalski*

Korekta *Anna Kowalska-Grygaitis*

© Copyright TUM Wrocław

ISBN 978-83-7454-155-8

TUM

Wydawnictwo

Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej
50-329 Wrocław, pl. Katedralny 19,
tel./fax 71 322 53 68, tel. 71 322 72 11
e-mail: tum@archidiecezja.wroc.pl
e-mail: ksiegarnia@archidiecezja.wroc.pl
www.ksiegarnia.archidiecezja.wroc.pl
www.wydawnictwo.archidiecezja.wroc.pl

Drukarnia Tumska — Wrocław, zam. /2011

WSTĘP

W Konstytucji Soboru Watykańskiego II o Objawieniu Bożym *Dei Verbum* czytamy: „Przez Objawienie Boże zechciał Bóg ujawnić i oznajmić siebie samego i odwieczne postanowienia swej woli o zbawieniu ludzi” (KO 6). W świetle tego pouczenia należy patrzeć na księgi biblijne nie jako na źródło wiedzy historycznej w sensie ścisłym, ale jako na księgi, które udostępniają wszystkim znajomość Boga i człowieka oraz sposoby działania Boga w stosunku do ludzi dla ich zbawienia (por. KO 15). Historię czasów Starego i Nowego Testamentu należałoby raczej nazwać historią zbawienia czy, jak pisze o niej Sobór, ekonomią zbawienia. Cały Boży plan zbawienia możemy podzielić na następujące etapy:

- Prolog dziejów zbawienia (I);
- Historia patriarchów (II);
- Początek historii pokoleń izraelskich w Kanaanie (III);
- Monarchia (IV);
- Niewola (pod panowaniem Babilonii) (V);

- Odbudowa państwa i kultu (pod panowaniem Persji) (VI);
- Okres machabejski i hasmonejski (pod panowaniem helleńskim) (VII);
- Czasy herodiańskie (pod panowaniem rzymskim) (VIII).

I. PROLOG DZIEJÓW ZBAWIENIA

Powszechnie przyjmowanym podziałem Księgi Rodzaju, niemal we wszystkich opracowaniach na temat Pięcioksięgu, jest historia początków (Rdz 1–11) i historia patriarchów (Rdz 12–50)¹. Wydaje się jednak, że dzieli się ona na okres przed (Rdz 1–9) i po potopie (Rdz 10–50)². W tej części opracowania zatrzymamy się nad początkami dziejów zbawienia, w których możemy wyróżnić następujące wielkie tematy:

1. Stworzenie świata i człowieka (tak zwany pierwszy opis);
2. Ogród Eden (tak zwany drugi opis stworzenia);
3. Grzech człowieka i jego konsekwencje;
4. Potop (dzieje Noego).

¹ Por. np. S. WYPYCH, *Pięcioksiąg (Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych 1)*, Warszawa 1987, 56.

² Wskazywałyby na to formuła „po potopie” (10, 1; 11, 10). Rozdziały 10–11 mają za zadanie pokazać przejście od Noego do Abrahama. I tak, genealogie z 10, 1-32 i 11, 10-26 wprowadzają postać Teracha, ojca Abrahama, a opowiadanie o wieży Babel (11, 1-9) przygotowuje migrację Teracha i Abrahama. Por. J.L. SKA, *Introduzione alla lettura del Pentateuco*, Bologna 2000, 33.

1. Stworzenie świata i człowieka (Rdz 1, 1–2, 4a)³

Ta część Księgi Rodzaju jest poematem o s t w o r z e n i u, skomponowanym na podstawie określonego schematu (6 dni + szabat), według którego przebiega dzieło stworzenia (8 dzieł stwórczych)⁴. Również poszczególne dni stworzenia posiadają swój stały schemat: wprowadzenie („I rzekł Bóg”), rozkaz („Niech się stanie...!”), wypełnienie („I stało się tak”), opis („I uczynił Bóg...”), imię / błogosławieństwo („I pobłogosławił Bóg”), pochwała („I widział Bóg, że było dobre / bardzo dobre”), konkluzja („I stał się wieczór i poranek...”). Autorom chodziło o podkreślenie wagi dnia siódmego, dnia poświęconego Bogu i przeznaczonego na odpoczynek⁵.

³ Tradycyjni komentatorzy Księgi Rodzaju utrzymują, że w Rdz 1–2 odnajdujemy dwa paralelne opisy stworzenia świata i człowieka, podczas gdy coraz mocniej dochodzi do głosu opinia, że pierwszy tekst (1, 1–2, 4a) jest opisem stworzenia, a drugi (2, 4b–25) jest relacją o stanie pierwszej pary ludzi, umieszczonej w ogrodzie, cudownie założonym przez Boga. Zob. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, t. I, tłum. S. Stańczyk, Tychów 1995, 240–241; T. BRZEGOWY, *Pięcioksiąg Mojżesza*, Tarnów 1995, 140–141.

⁴ Panuje powszechna zgodność co do tego, że opis ten należy do dzieła kapłańskiego (P). Por. J. BLENKINSOPP, *Il Pentateuco. Introduzione ai primi cinque libri della Bibbia*, tłum. S. Venturi, Brescia 1996, 76.

⁵ Ponieważ opis ten powstał, podobnie jak całe dzieło kapłańskie, w niewoli babilońskiej, odnajdujemy w nim szczególnie akcent położony na odpoczynek Boga w siódmym dniu. Por. T. HERGESEL, *Rozumieć Biblię. Stary Testament – Jahwizm*, Kraków 1992, 454–456.

Ostatnie stworzenie powołane do istnienia – c z ł o w i e k – jest ukoronowaniem całego dzieła Bożego. Został on stworzony na „obraz” i „podobieństwo” Boże. To znaczy, że człowiek, jako obraz Boga, jest do Niego podobny, ale nie jest taki jak Bóg. Właśnie dlatego, że jest on podobny do Boga, jest Jego obrazem, ma panować nad wszystkimi stworzeniami. Znamienne jest tu jeszcze jedno stwierdzenie: „mężczyznę i niewiastę stworzył ich”. To znaczy, że człowiek został stworzony jako istota płciowa. Autor kapłański ukazuje więc kobietę jako równorzędną partnerkę mężczyzny, w takim samym stopniu odbijającą obraz Boży. Bóg udziela mężczyźnie i kobiecie błogosławieństwa: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną” (1, 28). Zdolność przekazywania życia staje się drogą, którą podąża święta historia. Pan Bóg, pozostając transcendentny, realizuje swoje zbawienie przez wejście w ludzkie potomstwo, w czas człowieka, który rozwija się z pokolenia na pokolenie, z ojca na syna, z epoki na epokę⁶.

C e l e m tego opisu jest wezwanie skierowane przez Boga do człowieka, aby zajął on należne mu miejsce w świecie, oddając wspólnie z nim cześć i uwielbienie Bogu Stwórcy⁷.

⁶ Por. G. RAVASI, *Księga Rodzaju (1–11)*, tłum. M. Brzezinka, Kraków 1997, 40–41.

⁷ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, t. I, dz. cyt., 201.

2. Ogród Eden (Rdz 2, 4b-25)⁸

Opis ten pierwotnie należał do tradycji jahwistycznej (J), która powstała około X w. przed Chr. Jest to opis bardziej plastyczny, a z pewnością mniej schematyczny niż Rdz 1, 1-2, 4a. Bóg jest w nim wyobrażany za pomocą licznych antropomorfizmów. Porządek tego opisu możemy przedstawić następująco: uformowanie człowieka i zasadenie ogrodu (a); historia Ewy (b).

a. Człowiek w ogrodzie Eden

Bóg lepi człowieka z prochu ziemi. Jest więc w człowieku istotny związek z ziemią, materią nieożywioną. Dopiero przez „tchnienie życia” człowiek staje się „istotą żywą”. Owo tchnienie jest w człowieku źródłem nie tylko życia fizycznego, ale i duchowego. W obu elementach (materia i duch) człowiek jest zależny od Boga – to Bóg formuje materię i On tchnie tchnienie życia. Człowiek zostaje umieszczony w ogrodzie Eden (2, 8). Wśród opisów wielu roślin znajdujących się w Edenie, jest mowa o dwóch drze-

⁸ Tekst ten przez komentatorów klasycznych uznawany jest za drugi opis stworzenia; por. np. T. JELONEK, *Biblijna historia zbawienia*, Kraków 1991, 65–66. Przez nowszych badaczy jest uznawany jednak za opis ogrodu Eden (wraz z Rdz 3), z centralnym tematem, którym jest człowiek i jego upadek. Tym właśnie różni się przesłanie biblijnego opisu stworzenia od kosmogonii bliskowschodnich, w których pojawienie się zła na świecie było elementem integralnym tworzenia się świata. Tymczasem z Rdz 1–3 wynika, że pojawienie się zła i grzechu nastąpiło dopiero po stworzeniu; por. np. J. BLENKINSOPP, *Il Pentateuco*, dz. cyt., 80.

wach, pośród wielu innych drzew, z których człowiek nie może jeść owoców; są to: „drzewo życia” i „drzewo poznania dobra i zła” (2, 17). Pozostałe rośliny człowiek może spożywać bez ograniczeń (2, 16).

b. Historia Ewy

Autor natchniony ukazuje Adama jako osobę nieporadną znaleźć wśród zwierząt, poddanych zresztą jego władzy, równej mu istoty, służącej pomocą, która by mu idealnie odpowiadała (2, 18-20). W takiej sytuacji z żebra Adama zostaje uformowana Ewa (2, 21-23a). Zachwycony nią Adam może powiedzieć: „Ta dopiero jest kością z moich kości i ciałem z mego ciała! Ta będzie się zwała niewiastą, bo ta z mężczyzny została wzięta” (2, 23)⁹.

Celem opisu Rdz 2, 4a-25 jest przedstawienie sytuacji, w jakiej znaleźli się pierwsi rodzice, którzy zostali umieszczeni przez Boga w ogrodzie Eden. Rajski pobyt człowieka nie był jedynie stanem absolutnej szczęśliwości¹⁰. Nie był też „słodkim próżnowaniem” – Bóg umieścił Adama

⁹ Por. T. BRZEGOWY, *Pięcioksiąg Mojżesza*, dz. cyt., 139–154. Znamienne jest końcowe stwierdzenie autora natchnionego: „Dlatego to mężczyzna opuszcza ojca swego i matkę swoją i łączy się ze swą żoną tak ściśle, że stają się jednym ciałem” (2, 24). Literatura światowa nie zna bardziej wymownej metafory jedności i nierozzerwalności małżeństwa, co potwierdził swoim autorytetem Jezus (Mt 19, 3-9), odwołując się do sytuacji „na początku”. Mojżeszowy list rozwodowy to sprawa późniejsza.

¹⁰ W tym właśnie różni się od kosmogonii pozabiblijnych, w których raj był symbolem życia nieśmiertelnego i dlatego był przeznaczony wyłącznie dla bogów.

w ogrodzie Eden, by go „uprawiał i doglądał”. Praca miała więc być kontynuacją Bożego dzieła stworzenia. Miała przyczynić się do tego, by ogród rozkoszy pozostawał miejscem szczęścia. Praca była wykonywana ze zrządzenia Boga, zatem musiała respektować prawa, które On wpisał w naturę¹¹.

3. Grzech człowieka i jego konsekwencje (Rdz 3, 1-24)

Od pełnego harmonii obrazu człowieka w świecie stworzeń, uprawiającego ogród i pozostającego w zgodzie z Bogiem, narrator prowadzi nas ku ciemnym horyzontom grzechu, zwanego pierworodnym, gdyż znalazł się on u zarania wszelkiego grzechu¹². Opis tego zdarzenia znajduje się w Rdz 3. Rozpoczyna się on dialogiem węża z niewiastą (ww. 1–5). Początkowo zdaje się ona pamiętać o konsekwencjach spożycia zakazanego owocu, ale potem, po zapewnieniach kusiciela, że nie grożą za to żadne sankcje, oszukana kobieta wyciąga rękę po rzekome dobro, o które sama powinna się zatroszczyć: „Wtedy niewiasta spostrzegła, że drzewo to ma owoce dobre do jedzenia, że jest ono rozkoszą dla oczu i że owoce tego

¹¹ Por. T. HERGESEL, *Rozumieć Biblię*, dz. cyt., 190. Odrębnym zagadnieniem jest sprawa relacji pomiędzy Rdz 1, 1–2, 25 a naukami przyrodniczymi i sprawą ewolucji. Szczegółowe omówienie tych zagadnień zob. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, t. I, dz. cyt., 202–213, 254–259.

¹² Por. G. RAVASI, *Księga Rodzaju*, dz. cyt., 71–72.

drzewa nadają się do zdobycia wiedzy” (w. 6a). Ukazuje się jej trojaki dobro: zmysłowe, estetyczne i rozwijające inteligencję. W tej sytuacji decyduje się na nieposłuszeństwo: „Zerwała zatem z niego owoc, skosztowała i dała swemu mężowi, który był z nią; a on zjadł” (w. 6b)¹³. Rezultatem takiego postępowania są: naturalne konsekwencje grzechu (a) i sąd Boga nad winowajcami – mężczyzną i kobietą oraz wężem (b).

a. Naturalne konsekwencje grzechu (ww. 7–8)

Symbol nagości ma tu znaczenie teologiczne. O ile strój jest wyrazem godności człowieka, o tyle jego brak oznacza upokorzenie, ubóstwo i nędzę. Człowiek staje wobec świadomości swojego ograniczenia odczuwanego jako wstyd i lęk przed Bogiem¹⁴.

b. Sąd nad winowajcami (ww. 9–24)

Sąd ten odbywa się w trzech etapach: p r z e s ł u c h a n i e, wyrok, wyrzucenie z ogrodu Eden. W wyniku przesłuchania, w którym mężczyzna zrzuca winę na kobietę,

¹³ Por. T. JELONEK, *Biblijna historia zbawienia*, dz. cyt., 79–80; por. też G. RAVASI, *Księga Rodzaju*, dz. cyt., 74–75. W tym miejscu należy zauważyć, że grzech Adama i Ewy, choć różni się co do ciężkości, nie różni się jednak co do jakości. Oboje zgrzeszyli pychą i chęcią zrównania się z Bogiem i chęcią uniezależnienia się od Jego woli; por. T. BRZEGOWY, *Pięcioksiąg Mojżesza*, dz. cyt., 162.

¹⁴ Por. J.S. SYNOWIEC, *Na początku. Wybrane zagadnienia Pięcioksięgu*, Warszawa 1987, 167–168.

a kobieta na węża, głównym winowajcą okazuje się ten ostatni. Na mocy w y r o k u Boga następują konsekwencje przekazane w odwrotnym porządku niż przebiegało przesłuchanie: sentencja dotycząca węża¹⁵; cierpienia kobiety związane z porodem i dysharmonia w małżeństwie (w. 16); trud pracy mężczyzny i cierpienie związane ze zdobywaniem pożywienia (ww. 17-18), a w końcu śmierć (w. 19)¹⁶. Ostatecznym skutkiem grzechu jest wygnanie z ogrodu (ww. 20-24), które jest częściowym wykonaniem wydanego wcześniej wyroku¹⁷.

Protoewangelia (Rdz 3, 15)

W ramach wyroku na węża wypowiedziana została pełna nadziei zapowiedź odmiany sytuacji, jaka nastąpiła w wyniku kuszenia i nieposłuszeństwa. Kobieta, ulegając pokusie, sprzymierzyła się z kusicielem i zapanował nienormalny stan przyjaźni między nimi. Jest to stan krótkotrwały, Bóg rychło zapowiada radykalną zmianę. On sam ustanawia nieprzyjaźń między wężem a niewiastą, która ma się rozciągnąć na całe jej potomstwo, a więc na całą ludzkość. Nieprzyjaźń ma być normalnym stanem, ale nie obejdzie się bez wysiłku i cierpienia. Wąż bowiem zmiążdży piętę potomstwu nie-

¹⁵ W jej ramy wchodzi tak zwana Protoewangelia (Rdz 3, 15), której poświęcimy odrębny punkt naszego opracowania.

¹⁶ Por. T. JELONEK, *Biblijna historia zbawienia*, dz. cyt., 82–83.

¹⁷ Ogród Eden, który symbolizował szczęśliwe bytowanie człowieka w przyjaźni z Bogiem i naturą, teraz zostaje dla niego zamknięty. Wydaleni z ogrodu nie zostają jednak pozbawieni opieki Bożej – opis symbolicznego przygotowania przez Boga ubrań dla mężczyzny i niewiasty (3, 21); por. T. BRZEGOWY, *Pięcioksiąg Mojżesza*, dz. cyt., 166–167.

wiasty, chociaż jemu samemu zostanie zmiążdżona głowa. Skoro zostanie pokonany odwieczny wróg człowieka, to ludzkość może mieć nadzieję na zwycięstwo.

Człowiek odpowiedział na miłość Boga nieposłuszeństwem. Bóg, nieskończony w swej miłości, ogłasza dla niego Dobrą Nowinę o wybawieniu. Na negatywną odpowiedź człowieka Bóg mimo wszystko stara się odpowiedzieć pozytywnie. Dlatego właśnie dzieje upadku człowieka należą do historii zbawienia¹⁸.

4. Potop – dzieje Noego

Cała sekcja opisująca potop i przymierze z Noem (6, 9–9, 29)¹⁹ została poprzedzona genealogią wybranych potomków Adama (5, 1-32) i informacją o szerzącym się wśród nich zepsuciu moralnym i o Bożym postanowieniu zagłady (6, 1-8).

a. Potop

Przyczyną potopu, jak już zauważyliśmy wcześniej, są grzechy ludzi, ich nieprawość (Rdz 6, 12-13). Dlatego też

¹⁸ Por. T. JELONEK, *Biblijna historia zbawienia*, dz. cyt., 81–82.

¹⁹ Opowiadanie o potopie posiada wiele motywów literackich wspólnych z podobnymi relacjami pochodzenia mezopotamskiego. Zob. na ten temat L. STACHOWIAK, *Potop biblijny*, Lublin 1988, 13–25. W odniesieniu do dwóch tradycji biblijnego opisu potopu oraz szczegółowe omówienie obecnej formy tekstu zob. np. J. BLENKINSOPP, *Il Pentateuco*, dz. cyt., 98–109; T. HERGESEL, *Rozumieć Biblię*, dz. cyt., 206–212.

Bóg zsyła na ziemię potop, „aby zniszczyć wszelką istotę pod niebem, w której jest tchnienie życia” (6, 17a). Jest to działanie zbawcze Boga, gdyż przez potop oczyszcza On ziemię z grzechu. Ocalony zostaje jedynie sprawiedliwy Noe wraz z żoną, synami i ich żonami, potop przeżyją również zwierzęta zabrane przez niego do arki. Postać Noego pozostaje w centrum całego opowiadania²⁰. Po pewnym czasie wody potopu zaczynają opadać i wypuszczona po raz kolejny przez Noego gołębica już nie wraca (8, 12). Noe, na polecenie Boga (8, 16-17), wychodzi z arki wraz z rodziną i ocalonymi zwierzętami (8, 18-19). Następnie Bóg zawiera z Noem przymierze.

b. Przymierze Boga z Noem

Przymierze ma charakter nieograniczony, także pod względem czasowym: „nigdy więcej” (9, 11). Jest to absolutnie suwerenny akt łaski Boga wobec Noego, jego rodziny i zwierząt, które ocalały. Stanowi bezwarunkową obietnicę zbawczą Boga dla całego świata. Przymierze to bowiem nie zawiera żadnych warunków, które człowiek miałby spełniać, co będzie istotą przymierza z Abrahamem, a zwłaszcza przymierza zawartego z całym Izraelem u stóp Synaju. Bóg ustanawia nadto znak przymierza – tęczę, która została przedstawiona w swojej funkcji wobec Boga: „A gdy rozciągnę obłoki nad ziemią i gdy ukaże się ten łuk na obło-

²⁰ Wskazuje na to struktura omawianego przez nas tekstu, w której centralnym tekstem jest 8, 1a: „...ale Bóg wspomniał na Noego”; T. BRZEGOWY, *Pięćoksiąg Mojżesza*, dz. cyt., 195.

kach, wtedy wspomnę na moje przymierze, które zawarłem z wami i z wszelką istotą żywą, z każdym człowiekiem; i nie będzie już nigdy wód potopu na zniszczenie jakiegokolwiek jestestwa. Gdy zatem będzie ten łuk na obłokach, patrząc na niego, wspomnę na przymierze wieczne między mną i wszelką istotą żyjącą w każdym ciele, które jest na ziemi” (9, 14-16). Znak ten będzie trwał „po wieczne czasy” (9, 12), analogicznie do „przymierza wiecznego” (9, 16). Łuk tęczy jest przenośnią na oznaczenie wykonywania władzy przez Boga Stwórcę. Jako pełen mocy Król przejmuje On (sądząc i wybawiając) odpowiedzialność za swój kraj (ziemię) i za swych „podwładnych” (istoty żywe), by prehistoryczny potop nie stał się (raz jeszcze) rzeczywistością. Łuk, który rozbłyśnie na chmurach, stanowi symbol chwały Boga objawianej w swoim i nad swoim stworzeniem²¹.

²¹ Por. L. STACHOWIAK, *Potop biblijny*, dz. cyt., 120-134.

II. HISTORIA PATRIARCHÓW

Genealogie z 10, 1-32 i 11, 10-26 wprowadzają postać Teracha, ojca Abrahama; a opowiadanie o wieży Babel (11, 1-9) przygotowuje migrację Teracha i Abrahama²².

Opowieści o patriarchach (Rdz 11, 27–50, 26) są pierwszym rozdziałem wielkiej teologicznej historii początków Izraela, którą znajdujemy w pierwszych sześciu księgach Biblii. Dowiadujemy się z nich, że już całe stulecia przed wzięciem Kanaanu w posiadanie przez Izraela, jego przodkowie przybyli z dalekiej Mezopotamii i jako półkoczownicy wędrowali po kraju wspierani na duchu obietnicą swego Boga, że pewnego dnia będzie on należał do ich potomków. Właściwie wszystkim, co wiemy o począt-

²² W opowiadaniu tym znajdujemy ślady realiów z zakresu historii kultury: przybycie ze Wschodu mieszkańców Mezopotamii (11, 2), wzmianka o mieście (11, 4). W ujęciu autora ma ono przede wszystkim wymowę historiozbowczą. Po jednej stronie znajduje się ludzkość, wśród której ciągle rozprzestrzenia się zło i brak jej wspólnego języka oraz zgody i jedności. Z drugiej strony widzimy Boga, władcę dziejów, któremu zamysł ludzki nie może zaszkodzić. Ludzkość odchodzi od Boga i dalsze losy dziejów zbawienia związane zostaną z jednym narodem wybranym, którego ojcem będzie Abraham. Por. J.L. SKA, *Introduzione alla lettura del Pentateuco*, dz. cyt., 33; T. JELONEK, *Biblijna historia zbawienia*, dz. cyt., 94.

kach Izraela i jego prehistorii, zanim zaczął on żyć jako naród w Palestynie, czerpiemy z pierwszych sześciu ksiąg (Rdz, Wj, Kpł, Lb, Pwt, Joz), które przechowały narodową tradycję dotyczącą tych wydarzeń, tak jak je zapamiętał sam Izrael²³. Do swoich praojców zaliczał on trzy postacie: Abrahama, Izaaka i Jakuba. Przekazywana była jednak również historia Józefa, syna Jakuba, która stanowi swego rodzaju łącznik pomiędzy historią patriarchów a historią Mojżesza i wyjścia Izraelitów z Egiptu.

1. Czas życia i działalności patriarchów

Nie możemy precyzyjnie określić czasu życia patriarchów i przyszłe odkrycia mogą zmusić do korekty przedstawionego tutaj obrazu. Dostępne obecnie dowody sugerują, że tradycje patriarchalne w przeważającej części najlepiej harmonizują z kontekstem wczesnych wieków II tysiąclecia (środkowy brąz II: 2000–1750 r. przed Chr.). Nie tylko nomenklatura w opowiadaniach ma ściśle paralele w tekstach z tego okresu, ale datowanie migracji patriarchów w stuleciach po około 2000 r. przed Chr. zgadza się z archeologicznymi i innymi świadectwami pozabiblijnymi. Trzeba przypomnieć, że w drugiej połowie III tysiąclecia cywilizacja wczesnego brązu przestała istnieć; miasta zostały zburzone i nastąpił okres życia półosiadłe-

²³ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, tłum. J. Radożycki, Warszawa 1994, 67.

go – koniec wczesnego brązu (2350–2200 r. przed Chr.) i środkowy brąz I (2200–2000 r. przed Chr.). Dopiero po długiej przerwie zaczęto znów wznosić miasta i rekonstruować życie miejskie – środkowy brąz II (2000–1750 r. przed Chr.).

Palestynę w opowiadaniu z Księgi Rodzaju prawdopodobnie można ulokować w średniej epoce brązu. Patriarchowie wędrują przez Zajordanię, centralny pas górski i Negeb; poza królami doliny Jordanu (Rdz 14) nie spotykają królów miast z wyjątkiem Melchizedeka w Jerozolimie i króla Gerar na skraju równiny nadmorskiej (Rdz 20; 26). Nawet Hebron (23) i Sychem (33, 18-20; 34), jak się wydaje, były w ręku plemiennych konfederacji. Harmonizuje to dobrze z sytuacją w *Tekstach przekleństw* (mniej więcej XIX w. przed Chr.), kiedy plemienne grupy stopniowo wypełniały rzadko zaludnioną środkową część Palestyny i zaczynały się tam osiedlać. Nie odpowiada to dokładnie epoce późnego brązu (1550–1200 r. przed Chr.), kiedy Palestyna – jak wiemy z dokumentów egipskich i Biblii – była zorganizowana jako system feudalnych miast-państw i stanowiła część imperium egipskiego. Patriarchowie nigdy nie spotkali w Palestynie Egipcjan; o ich panowaniu nie ma tam właściwie żadnej wzmianki. Nawet burzliwy okres Amarna (XIV w.) nie bardzo tu pasuje. Następnie miejscowi władcy wspierani przez niespokojne elementy zwane *'Apiru* (lub *Hapiru* czy *Habiru*) usiłowali rozszerzyć swe interesy kosztem sąsiadów lub nawet zupełnie zrzucić jarzmo faraonów. Był to czas ciągłego wrzenia. Mało jednak jest śladów owych niepokojów w opowiadaniu Księgi

Rodzaju. Nie widzimy ani królów miast, ani ich świty. Nie jest to obraz prowincji w stanie wzburzenia; z rzadkimi wyjątkami patriarchowie poruszają się po wyraźnie spokojnym kraju²⁴.

2. Abraham²⁵

W czasach, gdy opowieść o Abrahamie znalazła się w Biblii, jej wątek był już ukształtowany na podstawie różnych przekazów i tradycji. Abraham, zwany z początku Abramem, miał pochodzić z Ur chaldejskiego, sumeryjskiego miasta w Mezopotamii, położonego w pobliżu północnego krańca Zatoki Perskiej. Ze swoim ojcem Terachem, żoną Saraj i bratankiem Lotem wyruszył w górę Eufratu i dotarł do Charanu, miasta handlowego w kraju Aram (Syria). W Charanie Terach pożegnał się z życiem, a Abramowi ukazał się Bóg i polecił mu udać się do Kanaanu, gdzie wedle Bożej zapowiedzi miał założyć wielki

²⁴ Przedstawiona wyżej hipoteza należy do Brighta; por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 85–87. Omówienie innych hipotez zob. P.K. McCARTER, *Okres patriarchów*, tłum. W. Chrostowski, w: *Starożytny Izrael. Od czasów Abrahama do zburzenia Jerozolimy*, Warszawa 1994, 24–36.

²⁵ Tematy dotyczące Abrahama, Izaaka, Jakuba i Józefa zostały opracowane na podstawie M. GRANT, *Dzieje dawnego Izraela*, tłum. J. Schwakopf, Warszawa 1991, 43–52. Obok opracowanego tutaj materiału należy zwrócić uwagę na kwestie dodatkowe dotyczące postaci patriarchów. Szczegółowe omówienie takich tematów jak tradycje o patriarchach i ich związek z poszczególnymi sanktuariami oraz historyczne tło opowiadań znajduje się w licznych opracowaniach. Zob. m. in. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 68–104; P.K. McCARTER, *Okres patriarchów*, dz. cyt., 26–59.

naród. Abram zabrawszy Saraj i Lota, podążył do Kanaanu i zbudował Bogu ołtarze w Sychem i Betel. Jednakże szerzący się wówczas na ziemi kananejskiej głód zmusił go do udania się do Egiptu. Opowieść biblijna głosi dalej, że panujący wówczas faraon, zachwyciwszy się urodą Saraj, zabrał ją na swój dwór, ale później, ukarany przez Boga plagami, zwrócił Abramowi żonę i rozkazał opuścić Egipt ze wszystkimi jego ludźmi i całym dobytkiem. Po powrocie z Egiptu do Kanaanu Abram i Lot postanowili się rozstać, ponieważ tamtejsze pastwiska nie wystarczyły, by wyżywić liczne stada należące do nich obu. Abram osiedlił się na równinie w okolicy Hebronu, a Lot powędrował w kierunku Sodomy, miasta położonego niedaleko południowego krańca Morza Martwego, gdzie jakiś czas później jego stryj uratował go z rąk tamtejszych władców, rozgrywających wojny z królami znad Eufratu, którzy puścili i łupili te tereny.

Ponieważ Saraj nie urodziła Abramowi dzieci, wziął on niewolnicę Hagar, która powiła mu syna Izmaela. Ale kiedy Abram miał sto lat, a Saraj dziewięćdziesiąt, Bóg obdarzył ich, zgodnie z wcześniejszą obietnicą, synem Izaakiem. Przy tej okazji Abram otrzymał nowe imię „Abraham”, które znaczyło to samo, co „Abram” – „ojciec (Bóg) jest wywyższony”, ale w etymologii ludowej oznaczało „ojciec mnóstwa”: „staniesz się ojcem mnóstwa narodów”. Saraj natomiast otrzymała imię Sara („księżniczka”). Po przyjsciu na świat obiecanego dziecka Abraham uległ naleganiom Sary i wypędził Hagar

i Izmaela (których Arabowie otaczają wielką czcią jako swych przodków). W tym czasie Bóg zawarł z Abrahamem wieczne przymierze i wystawił na próbę jego posłuszeństwo, rozkazując mu złożyć w ofierze swego jedynego syna Izaaka i powstrzymując go dopiero wtedy, gdy sięgał po nóż, aby zabić chłopca. Po śmierci Sary w Hebronie Abraham kupił pieczarę na polu Makpela i tam ją pochował. Sam zmarł w wieku stu siedemdziesięciu pięciu lat i został złożony w tej samej pieczarze, obok swojej żony.

3. Przymierze z Abrahamem²⁶

Przymierze to przebiega według obowiązującego rytu: przejście kontrahentów między przepołowionymi zwierzętami na znak, że w razie złamania przymierza spotka ich taki sam los jak żertwy ofiarne. W Rdz 15, 7-20 pomiędzy połówkami zwierząt ofiarnych przechodzi dym i ogień, gdyż JHWH podejmuje zobowiązania²⁷.

Z przymierzem związane są obietnice: liczne potomstwa (15, 5; 17, 5 nn) i kraju, który posiadzie on na wła-

²⁶ Przymierze to „zostało opisane w Księdze Rodzaju jako zawarte dwukrotnie: pierwsze zawarte w Rdz 15, 7-20 opowiadanie zawiera obrzęd rozcinania żerów zwierzęcych, drugie – z Rdz 17, 1-19 – zakończone obrzędem obżezania jako już dopełnionego znaku przymierza”; A. JANKOWSKI, *Biblijna teologia przymierza*, Katowice 1985, 25.

²⁷ Por. S. WYPYCH, *Pięćoksiąg*, dz. cyt., 73.

sność (15, 7). Będzie ono miało charakter wieczny (17, 7), podobnie jak przymierze z Noem. Wiąże się z nim również z o b o w i ą z a n i e – obrzezanie wszystkich męskich potomków Abrahama (17, 9-14).

Historia Abrahama i zawartego z nim przymierza w kontekście historii zbawienia posiada istotne znaczenie z trzech powodów – tematów teologicznych: a) **słowo**, które Abraham usłyszał, i poszedł za nim, b) **obietnica** wykraczająca poza ramy jego życia i c) **przymierze**, jako istotne ogniwo pomiędzy przymierzemnoachickim i synajskim²⁸.

4. Izaak

Historia Izaaka nabiera tempa wraz z wysłaniem sługi przez jego ojca Abrahama do Charanu w celu znalezienia mu żony. Posłaniec dobrze wykonał zadanie; powrócił z Rebeką. Po wielu latach Bóg wysłuchał modlitw Izaaka o potomstwo i Rebeka urodziła mu bliźniaki, Ezawa i Jakuba. Bóg udzielił Izaakowi takiego samego błogosławieństwa, jakie otrzymał jego ojciec Abraham, ale gdy Izaak, który osiadł w okolicy Beer-Szeby, zestarzał się i niemal całkiem ośleplł, Jakub wyłudził od niego podstępem ojcowskie błogosławieństwo, należące się z racji pierworództwa Ezawowi. Ezaw zamieszkał w kraju zwanym Seir lub Górą

²⁸ Por. A. JANKOWSKI, *Biblijna teologia przymierza*, dz. cyt., 29–30; por. także J. BLENKINSOPP, *Il Pentateuco*, dz. cyt., 133.

Seir i stał się praojcem narodu Edomitów, Jakub zaś z obawy przed zemstą brata przeniósł się dalej na północ.

5. Jakub

W drodze do położonego daleko na północy Charanu, dokąd udał się, chcąc uniknąć gniewu swego brata Ezawa, Jakub ujrzał we śnie drabinę sięgającą do nieba („drabina Jakuba”) i usłyszał głos Boga, który mu przyrzekł, że szczęśliwie powróci do Kanaanu. Najpierw jednak Jakub pracował przez dwadzieścia lat jako pasterz u swego wuja Labana w Charanie. Tam poślubił dwie córki Labana, Rachelę i Leę; żony, a także ich służące (Bilha i Zilpa), urodziły mu dwunastu synów. Lea urodziła Rubena, Symeona, Lewiego, Judę, Issachara i Zabulona (Rdz 35, 23) oraz córkę Dinę (Rdz 30, 21); Rachel – Józefa i Beniamina (Rdz 35, 24); Bilha (niewolnica Racheli) – Dana i Neftalego (Rdz 35, 5); Zilpa (niewolnica Lei) – Gada i Asera (Rdz 35, 26). W czasie drogi powrotnej do Kanaanu Jakub musiał stoczyć walkę z tajemniczym nieznanym (Bóg pod postacią anioła) w głębokim wąwozie potoku Jabbok (dopływ Jordanu), a Bóg dał mu wtedy imię Izrael. W Edomie Ezaw powitał go z niespodziewaną serdecznością, bracia wszakże rozstali się, a Jakub mieszkał w Kanaanie do czasu, gdy Józef zaprosił go z całą rodziną do Egiptu, gdzie Jakub osiedlił się i zmarł przeżywszy 147 lat.

6. Józef

Według legend związanych z postacią Józefa ojciec miał go obdarować wzorzystą szatą lub – jak wolą inni – szatą z długimi rękawami, na znak, że jest jego ulubieńcem. Wyślany z Hebronu do Sychem, aby pomóc swym rodzonym i przyrodnim braciom w wypasie owiec, Józef wzbudził ich zazdrość, która przerodziła się w nienawiść, gdy zaczął im opowiadać swoje sny, w których widział, jak biją mu pokłony; dlatego też bracia postanowili go zabić. Jednak jeden z nich (Ruben) powstrzymał ich od zabójstwa, a drugi (Juda) doradził, aby Józefa nie zabijać, lecz wrzucić go do studni bez pożywienia i wody. Kiedy jednak pojawiła się okazja łatwego zarobku, bracia postanowili sprzedać go w niewolę. Został więc sprzedany i uprowadzony do Egiptu, a bracia wzięli jego szatę i, zabiwszy młodego kozła, umoczyli ją w jego krwi i posłali ojcu, donosząc, że Józef został rozszarpany przez jakieś dzikie zwierzę. W Egipcie kupił go Potifar, dowódca straży przybocznej faraona, i oddał mu w zarząd swój majątek. Po jakimś czasie jednak żona Potifara, kiedy odrzucił jej zaloty, oskarżyła Józefa, że chciał ją zgwałcić i chlebowdawca za to wtrącił go do więzienia. Po dwóch latach faraon miał sen, którego nikt nie potrafił wyjaśnić. Wtedy podczaszy faraona przypomniał sobie o współwięźniu Józefie, który trafnie przepowiedział na podstawie snu jego zwolnienie z więzienia. Józef wezwany przed oblicze faraona, aby wytłumaczył mu jego sny – wkrótce został zarządcą całego Egiptu. Egipt dzięki mądrym rządóm Józefa, który w czasie siedmiu lat tłustych

zdołał zgromadzić pożywienie na siedem lat chudych, nie tylko został uratowany od dotkliwego głodu, ale nawet zapanował w nim dobrobyt. Tymczasem Kanaan także dotknęła klęska głodu. Jakub wysłał swoich synów do Egiptu po zakup zboża. Po poddaniu ich próbie Józef wyjawiał im, kim jest i zaproponował sprowadzenie ich rodzin i ojca do Egiptu. Przenieśli się oni do kraju faraona, a ich potomkowie pozostawali tam przez wiele lat. Józef zmarł w wieku stu dziesięciu lat.

Nie ulega wątpliwości, że historia patriarchów jest historią widzianą w świetle wiary. Przytacza konkretne sytuacje rodziny Abrahama, odpowiadające ówczesnym stosunkom. Poprzez splot wydarzeń, w których dochodzi do głosu także ludzka przebiegłość, jak w przypadku Jakuba, ostatecznie realizuje się Boży plan wybrania.

Dzieje te pod względem genealogicznym są historią wydzielenia się i oddzielania synów obietnicy od synów ciała. Abraham miał syna Izmaela ze służącej Hagar i sześciu synów z Ketury, ale jego spadkobiercą został Izaak obiecany przez Boga i zrodzony w nadzwyczajnych warunkach. Spadkobiercą Izaaka zostaje nie pierworodny Ezaw, lecz Jakub. Jakub błogosławiąc swoich synów, sławę i panowanie zapowiada nie swemu pierworodnemu Rubenowi, lecz Judzie, który będzie wybranym i prawowitym dziedzicem obietnicy. Bóg wybiera i zgodnie ze swymi planami realizuje daną obietnicę. Taki jest teologiczny sens opowiadania o patriarchach²⁹.

²⁹ Por. T. JELONEK, *Biblijna historia zbawienia*, dz. cyt., 104.

7. Wyjście z Egiptu i przymierze na Synaju

Ta część historii zbawienia zostanie przedstawiona w czterech etapach: historia i powołanie Mojżesza (a); wyjście Izraelitów z Egiptu poprzedzone plagami (b); przymierze na Synaju (c); dojście do ziemi Kanaan (d).

a. Historia i powołanie Mojżesza

Izraelici przybyli do Egiptu stanowili brupę liczącą 70 osób³⁰, tu rozrosli się w niezwykle liczny naród, którego wielkość wzbudziła obawy u „faraona, który nie znał Józefa” (por. Wj 1, 8). W Księdze Wyjścia nie odnajdujemy imienia faraona, który rozpoczął prześladowanie Izraelitów. Dane historyczne na temat osiedlania się w delcie Nilu nomadów (Goszen wymienione w Rdz 47, 4. 6) oraz wzmianka z Wj 1, 11, że Izraelici pracowali przy budowie miast Pitom i Ramzes, pozwala wnioskować, że prześladowanie i samo wyjście Izraelitów jest późniejsze od czasu wstąpienia na tron faraona Ramzesa II (1290 r. przed Chr.), który budował bardzo wiele w delcie Nilu i tam przeniósł swoją stolicę – Tanis. Można więc przyjąć, że faraonem prześladowującym Izraelitów był Ramzes II (1290–1224 r. przed Chr.), a wyjście miało miejsce około 1250 r. przed Chr.³¹

³⁰ Podana przez Rdz 46, 27 i Wj 1, 5 liczba 70 posiada znaczenie symboliczne; por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, t. II, dz. cyt., 91.

³¹ Por. W.F. ALBRIGHT, *Od epoki kamiennej do chrześcijaństwa*, tłum. E. Wolski, Warszawa 1967, 208–209.

Pierwszym etapem prześladowań było przymuszanie Izraelitów do najgorszych, wyniszczających prac przy budowie wspomnianych miast (Wj 1, 11). Mimo takich warunków naród wciąż się rozrastał (por. Wj 1, 12). Drugi etap to polecenie faraona wydane położnym kobietom hebrajskich, by zabijały każdego nowo narodzonego chłopca (Wj 1, 16). Trzeci, ostatni etap, to rozkaz wydany całemu narodowi: „wszystkich nowo narodzonych chłopców wrzucajcie do rzeki, a każdą dziewczynkę pozostawiajcie przy życiu” (Wj 1, 22). W takiej sytuacji pojawia się postać przyszłego wybawiciela narodu, uratowanego przez córkę faraona, która odnajduje koszyk z chłopcem pływający po wodach Nilu. Wkrótce, kiedy dziecko trochę podrosta, następuje nadanie mu imienia. Biblia tłumaczy imię Mojżesza jako pochodzące od hebrajskiego czasownika *maszach* – „wyciągnął”. Córka faraona mówi: „Bo wy dobyłam go z wody” (Wj 2, 10). Forma gramatyczna *Moszeħ* jest imiesłowem czynnym i znaczy nie tyle wyciągnięty, ile wyciągający, a to byłoby aluzją do przyszłej jego funkcji w y b a w c y narodu³². Jako dorosły już człowiek zabił egipskiego nadzorcę, który znęcał się nad jakimś Izraelitą i z tego powodu musiał szukać schronienia na pustyni (por. Wj 2, 11-15). Zamieszkał wtedy z Jetro (Reuel), kapłanem madianickim³³, który oddał mu za żonę swoją córkę Seforę. Po czterdziestu latach spędzonych u Jetro Bóg objawił się Mojżeszowi na górze Horeb „w płomieniu

³² Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, t. II, dz. cyt., 94; por. także M. GRANT, *Dzieje dawnego Izraela*, dz. cyt., 53.

³³ Madian leży na wschód od Zatoki Akaba (Ejlat).

ognia, ze środka krzewu”, który płonął, a nie spalał się (Wj 3, 2). Polecił mu udać się do faraona i zażądać wypuszczenia Izraelitów. Mojżesz uporczywie wymawiał się od tego posłannictwa, a dla wskazania jego prawdziwości prosił Boga o podanie swego imienia. Wtedy Bóg objawił mu imię *JHWH* (Wj 3, 14)³⁴.

b. Plagi i wyjście z Egiptu

Obdarzony mocą dokonywania znaków Mojżesz (por. Wj 4; 7) i wsparty pomocą swego brata Aarona (por. Wj 4, 14-16; 7, 1-2) wyruszył do Egiptu. Obaj bracia najpierw przedstawili sprawę starszyźnie izraelskiej, a następnie faraonowi, który nie tylko odrzucił ich żądanie, ale jeszcze nakazał Izraelitom dołożyć więcej pracy (Wj 5, 1-19). Mojżesz podjął drugą misję wobec faraona, który pozostawał nieugięty nawet wówczas, gdy na Egipt spadło, na wezwanie Mojżesza, kolejno **d z i e w i ę ć p l a g**: woda zamieniona w krew, żaby, komary, muchy, zaraza bydła, wrzody, grad, szarańcza i ciemności (Wj 7, 8–11, 10). Po dziesiątej pladze Mojżesz już nie pojawił się przed faraonem (Wj 10, 28-29). W tej sytuacji Izraelici nie mieli innego wyjścia – musieli uciekać z Egiptu. Bóg jednak zesłał

³⁴ Imię to stało się odtąd największą świętością Izraela. Z wielkiej czci i szacunku nie wolno go było wymawiać, a przy czytaniu Świętego Tekstu w miejsce *JHWH* czytano *Adonaj* („Pan mój”). Jedynie w Dniu Pojednania arcykapłan udzielając błogosławieństwa wymawiał imię *JHWH*. Odnośnie do wyjaśnienia tego imienia zob. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, t. II, dz. cyt., 97–100.

d z i e s i ą t ą p l a g ę³⁵ – Anioła śmierci, który zabijał wszystkich pierworodnych (zwierzęta i ludzi) w domach Egipcjan, z wyjątkiem tych domów, które oznaczone zostały krwią baranka paschalnego (Wj 11, 1–13, 16). Zgodnie z poleceniem Boga miał on być zabity i upieczony na ogniu oraz spożyty przez Izraelitów w gotowości wyjścia (Wj 12, 1-11). Kiedy Izraelici celebrowali Paschę³⁶, w jej noc doszło do ostatniej plagi. W jej wyniku faraon nakazał Mojżeszowi i Aaronowi, aby **w y p r o w a d z i l i I z r a e l i t ó w z E g i p t u** (Wj 12, 31-33). Wyruszyli wszyscy ze swoją służbą i stadami zwierząt. Faraon jednak wysłał za nimi pościg (Wj 14, 5-8a). Izraelici, wychodząc z Egiptu pod wodzą Mojżesza, udali się drogą południową, a nie najkrótszą (wzdłuż Morza Śródziemnego). Pod Pi-Hachirod dogoniły ich wojska egipskie. Mojżesz uspokajał buntujące się tłumy i zapowiadał pomoc Bożą. Zapadająca noc powstrzymała atak Egipcjan³⁷. Na rozkaz Boży „Mojżesz wyciągnął rękę nad morze, a Jahwe cofnął wody gwałtownym wiatrem wschodnim” (Wj 14, 21). Wody rozstały się tak, że **I z r a e l i c i p r z e s z l i s u c h ą z i e m i ą**

³⁵ Odrebnym zagadnieniem jest kwestia dwóch tradycji, które wiązały się z plagami. Pierwsza tradycja dotyczyłaby dziewięciu pierwszych plag i ucieczki z Egiptu. Druga tradycja wiązałaby się z dziesiątą plagą, paschą i wyrzuceniem z Egiptu. Por. J. BLENKINSOPP, *Il Pentateuco*, dz. cyt., 180–184.

³⁶ Odnośnie do tradycji związanych z Paschą zob. np. J. DROZD, *Ostatnia Wieczerza nową Paschą*, Katowice 1977, 11–76.

³⁷ Według jednej z tradycji o wyjściu to właśnie tej nocy sam Jahwe pokonał Egipcjan, a Izraelici o wschodzie słońca widzieli jedynie na brzegu morza pobite wojska faraona (Wj 14, 13-14. 24. 30).

na drugą stronę. Egipcjanie rzucili się w pogoń za nimi, ale ich wozy z trudem poruszały się po dnie morza (14, 25). Kiedy zaś Mojżesz wyciągnął rękę nad morze, ono wróciło na swoje miejsce i wody zalały Egipcjan³⁸.

c. Przymierze na Synaju

Po trzech miesiącach od wyjścia z Egiptu przybyli Izraelici do stóp góry Synaj³⁹. Tutaj naród wybrany otrzymał Dziesięć Przykazań i tam nastąpiło uroczyste zawarcie przymierza (בְּרִית – *b^erît*) między Bogiem i Izraelem. Zanim jednak do tego doszło, Bóg sam podał cel zawarcia przymierza w Wj 19, 4-6⁴⁰. Fundamentem przymierza jest wyjście, przywołane w powyższym tekście trzykrotnie: pierwszy raz – wyjście („Wyście widzieli, co uczyniłem Egipcjani”), drugi raz – wędrówka przez pustynię („jak niosłem was na skrzydłach orlich”), trzeci raz – wejście do Ziemi Obiecanej jako przyjscie do Pana („i przywiodłem

³⁸ Jest to druga tradycja, która w Mojżeszu widzi pośrednika Bożej inicjatywy ocalenia Izraela.

³⁹ Tradycyjnie identyfikuje się górę Synaj z Dżebel Musa (Góra Mojżesza, 2244 m n.p.m.), leżącą w południowej części półwyspu Synaj. W historii badań tego zagadnienia wysuwano również inne propozycje lokalizacji – strefa Kadesz, Półwysep Arabski; zob. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, t. II, dz. cyt., 113–114.

⁴⁰ „Wyście widzieli, co uczyniłem Egipcjani, jak niosłem was na skrzydłach orlich i przywiodłem was do Mnie. Teraz, jeśli pilnie słuchać będziecie głosu mego i strzec mojego przymierza, będziecie szczególną moją własnością pośród wszystkich narodów, gdyż do Mnie należy cała ziemia. Lecz wy będziecie Mi królestwem kapłanów i ludem świętym”.

was do Mnie”)⁴¹. Cel zawarcia przymierza jest dwojaki: Izrael staje się narodem wybranym (będziecie szczególną moją własnością pośród wszystkich narodów) i otrzymuje szczególną misję kultyczną („wy będziecie Mi królestwem kapłanów i ludem świętym”). Obietnice związane z przymierzem pokrywają się ze wspomnianymi wyżej – fundamentem i celem, którymi są: szczególna własność i misja kultyczna, szczególne kierownictwo Boże i groźby za niedotrzymanie przymierza⁴². Nad tym wszystkim dominuje teokracja – Bóg sam jest najwyższym prawodawcą, sędzią i władcą Izraela.

Dziesięć Przykazań

Mojżesz otrzymuje dwie tablice z zapisanymi dziesięcioma „słowami” podczas objawienia się Boga „w ogniu” i wśród grzmotów na górze spowitej chmurami. Ogłosił je ludowi, a ten odpowiedział jednogłośnie: „Wszystkie słowa, jakie wypowiedział Jahwe, wypełnimy” (Wj 24, 3).

Treść Dekalogu znajdujemy w dwóch tekstach Starego Testamentu w nieco odmiennej formie (Wj 20, 2-17 i Pwt 5, 6-21). Jego przykazania wyrażone są w apodyktycznym stylu: za pośrednictwem krótkiej formuły, w formie przeczącej, następuje bezwarunkowe wymaganie: „Nie będziesz...”. Układ przykazań jest następujący: pierwsze trzy odnoszą się wyłącznie do Boga, następne dwa (IV–V) dotyczą Boga i bliźniego, a kolejnych pięć (VI–X) ma za przedmiot wyłącznie bliźniego⁴³.

⁴¹ Por. A. SPREFICO, *Księga Wyjścia*, tłum. J. Dembska, Kraków 1998, 108.

⁴² Por. A. JANKOWSKI, *Biblijna teologia przymierza*, dz. cyt., 35–37.

⁴³ Por. A. SPREFICO, *Księga Wyjścia*, dz. cyt., 116–117.

Obrzęd zawarcia Przymierza

„Teraz Mojżesz przystępuje do aktu zawarcia Przymierza. U stóp góry, pośrodku dwunastu kamiennych stel, symbolizujących cały lud, wznosi ołtarz dla Jahwe i składa na nim ofiary całopalne i dziękczynne. Połowa krwi ofiarnej zostaje wylana na ołtarz. Kiedy Mojżesz wobec zgromadzonego ludu odczytał Prawo Boże, ten na nowo (po raz trzeci: Wj 19, 8; 24, 3; 24, 7) wyraża swoją zgodę oraz przyrzeka posłuszeństwo. Wtedy Mojżesz drugą połową krwi ofiarnej kropi Księgę Przymierza i zgromadzony lud [...]. Zakończenie rytuału zawarcia Przymierza stanowiła uczta ofiarna, spożywana przed obliczem Jahwe (Wj 24, 11)”⁴⁴.

Arka Przymierza

Mojżesz dokonał również organizacji kultu religijnego, powołując do służby Bożej pokolenie Lewitów, a do posługi kapłańskiej Aarona i jego synów. Sporządzono tam przenośne sanktuarium – Namiot Spotkania – oraz sprzęty liturgiczne, z których najważniejszym była Arka Przymierza. Złożono w niej tablice kamienne z wypisanymi przykazaniami, laskę Aarona i naczynie z manną. Była to prosta skrzynia (takie jest zresztą znaczenie hebrajskiego terminu *'arôn*), obita złotą blachą i zamykana wiekiem-przeblagalnią (*kappôret*). Dużo bardziej od samej formy jest istotne znaczenie Arki Przymierza. Ponieważ Jahwe objawiał się na płycie przykrywającej arkę, uchodziła ona za symbol Bożej obecności wśród ludu (por. Lb 10, 34 nn;

⁴⁴ C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. II, 116.

Pwt 1, 30. 42). Arkę więc należy uważać za tron Boga (por. Jr 3, 26 nn)⁴⁵.

Po odstępstwie (sporządzenie złotego cielca wyobrażającego Jahwe; Wj 32, 1-24) i wyjednanym przez Mojżesza przebaczeniu (Wj 33) oraz odnowieniu przymierza z Bogiem (Wj 34) Izraelici przebywali u stóp Synaju cały rok (Wj 32, 1–Lb 10, 36) i tam obchodzili pierwszą Paschę od wyjścia z Egiptu (Lb 9, 1-5).

d. Dojście do ziemi Kanaan

W drugim roku od wyjścia z Egiptu opuszczono Synaj⁴⁶. Przechodząc przez pustynię Paran Izraelici dotarli do oazy w pobliżu Kadesz-Barnea. Zamiarem Mojżesza było zdobycie Kanaanu od południa i w tym celu wysłał zwiadowców, którzy przez swój pesymizm spowodowali upadek ducha bojowego ludu (Lb 13). Wobec niechęci Izraelitów Mojżesz postanowił zdobyć Kanaan od wschodu. Zbuntowana część ludu zaatakowała jednak na własną rękę Kananejczyków i Amalekitów pod Chorma i została rozgromiona (Lb 14, 40-45). Po tej klęsce, uwiecznionej na steli Merneptaha, Mojżesz zdecydował, aby zatrzymać się w regionie Kadesz aż do czasu, kiedy wyrosnie nowe, bardziej uległe wobec Boga pokolenie. Potrzeba na to było aż 40 lat (Lb 14, 33; Wj 16, 35; Pwt 1, 3)⁴⁷.

⁴⁵ Por. A. JANKOWSKI, *Biblijna teologia przymierza*, dz. cyt., 42–44.

⁴⁶ Poszczególne etapy wędrówki wylicza dość szczegółowo Księga Liczb (Wj 33, 5-49).

⁴⁷ Por. N.M. SARNA, *Izrael w Egipcie*, tłum W. Chrostowski, w: *Staryżytny Izrael. Od czasów Abrahama do zburzenia Jerozolimy*, dz. cyt.,

Kolejny ważny etap wędrówki Izraelitów do Ziemi Obiecanej rozpoczął się wraz z wyjściem ludu pod wodzą Mojżesza z Kadesz. Zaraz na początku drogi na górze Hor u m a r ł A a r o n (Lb 33, 37-39), a później nastąpiły dwa inne wydarzenia zasługujące na uwagę. Pierwsze, to „cud wody”, przy którym Mojżesz zwątpił w łaskawość Boga i za karę później nie wszedł do Ziemi Obiecanej (Lb 20, 2-12). Drugie, to węże o jadzie palącym kąsające szemrzących przeciwko Bogu Izraelitów i podwyższenie węża miedzianego (Lb 21, 4-9). Każdy ukąszony, kto z wiarą spojrział na węża miedzianego, pozostawał przy życiu⁴⁸.

Dalsza droga prowadziła obok posiadłości Moabitów, a kiedy Izraelici przekroczyli rzekę Arnon, musieli przejść przez ziemię Amorytów. Sihon, ich król, a następnie Og, król Baszanu, przeciwstawili się im zbrojnie, ale zostali pokonani (Lb 21, 21-35; Pwt 2, 26-31; Ps 135, 11; Ps 136, 19-20). Król Moabitów Balak, przerażony zwycięstwami Izraelitów, spróbował złamać ich siłę bronią duchową. Sprowadził więc z Petor nad Eufratem wieszczka Balaama, aby przeklął Izraelitów, ten zamiast przeklinać Izraela, ogarnięty duchem proroczym, czterokrotnie błogosławił go (Lb 23, 4-24, 24).

Ostatnie przed śmiercią wypowiedzi Mojżesza dotyczą czterech spraw: przydzielenia pokoleniom Rubena,

80-82. Odrębnym zagadnieniem jest kwestia czasu przebywania Izraelitów na pustyni i symboliczne znaczenie liczby 40, jak również wielość grup izraelskich, które wędrowały przez pustynię i zajmowały Kanaan. Zob. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, t. II, dz. cyt., 175-176.

⁴⁸ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., Pelplin 1993, 19.

Gada i połowy Manassesu terenów Zajordanii; rozporządzenia dotyczącego podboju Kanaanu; włożenia rąk na wybranego przez Jahwe Jozuego, jako swojego następcy i zarządzeń ustawodawczych. Po wygłoszeniu tych mów Mojżesz umarł po wschodniej stronie Jordanu, u progu Ziemi Obiecanej, na którą mógł jedynie spojrzeć z góry Nebo (Pwt 34, 1-7). Wraz z jego śmiercią naród wybrany stracił jednego ze swoich największych ludzi: „Nie powstał więcej w Izraelu prorok podobny do Mojżesza...” (Pwt 34, 10). Był on wielkim organizatorem narodu 12 pokoleń. Był prawodawcą, który na wzór innych reformatorów prawa określił rytm życia swojego narodu na całe stulecia. Był wreszcie prorokiem, który rozmawiał z Bogiem twarzą w twarz i otrzymał objawienie Jego imienia oraz zawarł z Nim przymierze⁴⁹.

⁴⁹ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. II, 180-182.

III. POCZĄTEK HISTORII POKOLEŃ IZRAELSKICH W KANAANIE

U początków obecności Izraela w Kanaanie można dostrzec dwie wyraźne epoki: osiedlanie się pokoleń na wylosowanych terenach i okres władzy Sędziów nad pokoleniami izraelskimi.

1. Zajęcie Kanaanu

Podstawowym źródłem biblijnym dla tego okresu historii zbawienia jest Księga Jozuego, którą możemy podzielić na trzy wielkie bloki tematyczne: podbój Kanaanu (Joz 2–12) (a); podział Ziemi Obiecanej pomiędzy pokolenia Izraela (Joz 13–21) (b); pożegnalna mowa Jozuego na zgromadzeniu w Sychem (Joz 22–24) (c)⁵⁰.

a. Podbój Kanaanu

Zgodnie z danymi Księgi Jozuego zajęcia kraju dokonano w kilku etapach. Po przekroczeniu Jordanu⁵¹ zdobyto najpierw J e r y c h o⁵². Następnie Jozue podbił centralną, górzystą część Kanaanu z twierdzą A j, a potem S y c h e m. Stąd, wsparty przymierzem z Gabaonitami, ruszył na podbój południowych terenów z takimi twierdzami, jak: G i b e o n, L a k i s z, H e b r o n i D e b i r. Kolejna, trzecia kampania Jozuego miała miejsce na północy. Nie wiemy, jak Izraelici dotarli na północ Kanaanu: doliną Jordanu czy przez góry. Tutaj zdobyte zostały miasta C h a s o r, K a d e s z, M e g i d d o i T a a n a k⁵³.

Tak przedstawia się historia podboju na podstawie tekstów biblijnych. Badania archeologiczne jednak często mówią co innego. Na ich podstawie wydaje się niemal pewne, że w XIII w. przed Chr. większość z wymienionych miast nie była zamieszkała⁵⁴. Pojawiły się więc trzy

⁵¹ Tu ma miejsce cud rozstąpienia się wód rzeki, analogiczny do zdarzenia nad Morzem Czerwonym. Wody spływające z góry zatrzymały się i utworzyły jakby jeden wał na znacznej przestrzeni od miasta Adam, a wody dolnej części spłynęły do Morza Martwego (Joz 3, 14–17). Cud ten był skutkiem wejścia kapłanów niosących Arkę Przymierza do wód Jordanu (Joz 3, 15). Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 21.

⁵² Należy tutaj zwrócić uwagę na kwestie literackie dotyczące Joz 5, 13–6, 27 oraz na relację pomiędzy tym opowiadaniem a danymi archeologicznymi na ten temat. Szczegółowe opracowanie tych zagadnień zob. T. BRZEGOWY, *Księgi historyczne Starego Testamentu*, Tarnów 1996, 50–57.

⁵³ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. II, 219–224.

⁵⁴ Szczegółowe informacje na ten temat zob. J.A. CALLAWAY, *Osiedlanie się w ziemi Kanaan*, tłum. W. Chrostowski, w: *Starożytny Izrael. Od*

⁵⁰ Por. M. NAVARRO PUERTO, *Księgi Jozuego, Sędziów i Rut*, tłum. P. Rak, Kraków 1998, 18–19.

hipotezy tłumaczące te niezgodności: pokojowa infiltracja – półkoczownicze plemiona Izraelitów zasiedlały niezamieszkałe tereny górzystego kraju i dopiero znacznie później usunęły Kananejczyków z ich miast; bunt rolników – Izrael wyłonił się nie wskutek „wejścia” z zewnątrz do Kanaanu, ale jako rezultat buntu rolników przeciw ich panom lub, ostatnia hipoteza, konglomerat – Izrael wyłonił się z połączenia ludności Kanaanu i napływowej ludności z zewnątrz, która jedne terytoria zasiedlała, a inne zdobywała w walce. I ta właśnie hipoteza wydaje się być bliższa realiom Księgi Sędziów⁵⁵.

b. Podział ziem

Podział ziem nastąpił przez losowanie. Nie wzięło w nim udziału pokolenie Lewiego, któremu przydzielono trzynaście miast „kapłańskich” (21, 3-4) i trzydzieści pięć miast „lewickich” pośrodku pozostałych pokoleń (21, 1-40). Wyznaczono także sześć „miast ucieczki” na schronienie dla nieumyślnego zabójcy: Kadesz, Sychem, Hebron po zachodniej stronie Jordanu oraz: Beser (pokolenie Rubena), Ramot w Gileadzie (pokolenie Gada) i Golan w Baszanie (pokolenie Manasses) po wschodniej stronie Jordanu (20, 1-9)⁵⁶. Ziemie należące

czasów Abrahama do zburzenia Jerozolimy, dz. cyt., 93–112; C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, t. II, dz. cyt., 215–219; J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 130–134.

⁵⁵ Por. J.A. CALLAWAY, *Osiedlanie się w ziemi Kanaan*, dz. cyt., 112.

⁵⁶ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 23.

do pozostałych pokoleń przedstawiamy na mapce⁵⁷. Jozue przed swoją śmiercią zwołał do Sychem zgromadzenie narodowe. Przypominając minione dzieje Izraela, wspomniał na wielkie dzieła, których dokonał Bóg wyprowadzając lud z niewoli egipskiej. Następnie Jozue odnowił przymierze ludu z Bogiem i nadał mu prawo i przepisy. Potem odesłał pokolenia izraelskie, każde do swego dziedzictwa. Sam udał się do swojej posiadłości Timnat-Serach w górach Efraima, gdzie zmarł przeżywszy 110 lat⁵⁸.

2. Okres Sędziów

Przedstawimy najpierw pokrótce tło historyczne tego okresu, a następnie przejdziemy do omówienia postaci przedstawionych w Księdze Sędziów, ta bowiem jest dla nas podstawowym źródłem informacji o tej części historii zbawienia.

a. Tło historyczne

Z pewnym prawdopodobieństwem możemy przyjąć, że etap wzięcia w posiadanie ziemi został zakończony i przed połową XII w. ukształtowała się plemienna konfederacja. W E g i p c i e w tym czasie XIX dynastia chyliła się ku upadkowi. Ostatnim ze znaczących jej władców był

⁵⁷ Mapkę opracowano na podstawie J.A. CALLAWAY, *Osiedlanie się w ziemi Kanaan*, dz. cyt., 95.

⁵⁸ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. II, 224–225.

Merneptah (ok. 1224–1214 r. przed Chr.). Wielkim wydarzeniem w okresie jego panowania było odparcie najazdu między innymi „ludów morza”⁵⁹. Po jego śmierci rozpoczęła się tam okres zamieszania i w tym czasie Egipt utracił faktycznie kontrolę nad posiadłościami w Azji. Izrael miał więc sposobność umocnienia się w swoim kraju. Mimo że Egipt usilnie się starał, by przywrócić swoją władzę, nie był w stanie czynić tego trwale, co nieuchronnie prowadziło do zmierzchu imperium. Próby jego ratowania podjął Ramzes III (ok. 1183–1152 r. przed Chr.), władca XX dynastii. Między piątym a jedenastym rokiem swych rządów zmuszony był stawić czoło serii masowych najazdów „ludów morza”, jak też Libijczyków i sprzymierzonych plemion, co w końcu wyczerpało siły Egiptu. Nie mając możliwości, by wyprzeć najeźdźców z Palestyny, faraon pozwolił niektórym z nich (Filistynom, Zikarom i może jeszcze innym) osiedlić się tam jako swoim wasalom. W charakterze najemników obsadzali oni również garnizony w tym kraju, jak i w Egipcie. W ten sposób Filistyni, którzy dali nazwę Palestynie, znaleźli się na scenie dziejów zaledwie w kilka lat po pojawieniu się na niej Izraela. Imperium egipskie nigdy już nie podniosło się z upadku. Kiedy w wyniku spisku zmarł Ramzes III, w krótkim czasie nastąpił kres imperium.

Na scenie politycznej nie było w tym okresie takiej potęgi, która mogłaby odziedziczyć ruiny egipskich posiadłości azjatyckich. Imperium C h e t y t ó w zostało gwałtownie

⁵⁹ Por. G. RACHET, *Słownik cywilizacji egipskiej*, tłum. J. Śliwa, Katowice 1996, 210.

zmiażdżone w czasie starcia Ramzesa III z „ludami morza”⁶⁰. A s y r i a, która doszła w XIII w. do szczytu potęgi, po zabójstwie Tukultinurty I (ok. 1207 r. przed Chr.) weszła w trwający blisko 100 lat okres słabości. Swoje przejściowe odrodzenie Asyria przeżywała za rządów Tiglatpilesara I (ok. 1114–1076 r. przed Chr.), który zdobył Babilon, a wyprawy zawiodły go na północ w głąb Armenii i Anatolii i na zachód do Morza Śródziemnego w północnej Fenicji; zryw ten nie trwał jednak długo. W końcu Asyria znowu się osłabiła na blisko dwieście lat. Przyczyną tego w dużej mierze byli A r a m e j c y c y, którzy pod koniec II tysiąclecia coraz silniej napierali na wszystkie części Żyznego Półksiężycza. Syrię i górną Mezopotamię zamieszkiwała przeważnie ludność aramejska. Aramejczycy niebawem utworzyli tam wiele państweczek. Asyria, sama będąca celem infiltracji, ledwie zdolna była bronić swych granic, a tym bardziej nie mogła przedsięwziąć dalekich wypraw. Jak wielu zatem kryzysom musiał stawić czoło młody Izrael, by móc swobodnie dalej się rozwijać bez groźby ze strony jakiegoś mocarstwa⁶¹.

Obiecana przez Boga Izraelitom ziemia Kanaan została w owym czasie opanowana przez trzy główne siły. I z r a e l i c i zajmowali płaskowyż Palestyny, „l u d y m o r z a” sporą część jej terenów nadmorskich, a A r a m e j c y c y

⁶⁰ Por. O.R. GURNEY, *Hetyci*, tłum. W. Ceran, w: *Cywilizacje starożytne. Przewodnik encyklopedyczny*, red. A. Cotterell, Łódź² 1996, 121.

⁶¹ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 177–178; por. także A.K. GRAYSON, *Asyria*, tłum. P. Krupczyński, w: *Cywilizacje starożytne. Przewodnik encyklopedyczny*, dz. cyt., 109–110.

c y stopniowo opanowali północne tereny wraz z Syrią. Tylko w niewielu miejscach utrzymywały się enklawy kananejskie, ze starą ludnością zamieszkującą tę ziemię przed przybyciem Izraelczyków. F i l i s t y n i, należący do „ludów morza”, sprawowali władzę nad palestyńskimi terenami nadmorskimi i zajęli punkty strategiczne na równinie Ezdrelon i w dolinie Jordanu; mieli swój ośrodek władzy w pięciu miastach (*pentapolis*): Gaza, Aszkelon, Aszdod, Ekron i Gat⁶².

b. Sędziowie w Izraelu

Przedstawione tło polityczne wprowadza nas w kolejny okres historii zbawienia, który rozpoczyna się po śmierci Jozuego (Sdz 2, 6–10), a kończy mową pożegnalną Samuela (1 Sm 12). W tym czasie Izraelici musieli sąsiadować z pogańskimi mieszkańcami kraju. Zmuszeni byli szukać form pokojowego współżycia z nimi. Działo się to drogą różnorodnych ustępstw w zakresie obyczajów i przekonań, prowadzących do skażenia, a nawet do utraty wiary. Nadto ciągle wybuchały walki z ludnością kananejską, Aramejczykami, Moabitami, Ammonitami, Madianitami i Filistynami. W tej skomplikowanej sytuacji Bóg zsyłał narodowi wybitnych ludzi, których zadaniem było wybawianie poszczególnych plemion Izraela z różnorodnych opresji. Tych właśnie ludzi Biblia nazywa sędziami⁶³.

⁶² Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 178.

⁶³ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 25–26.

Funkcja sędziego nie była dziedziczna, gdyż każdy z nich był wybierany przez Boga indywidualnie. We wszystkich przypadkach uwidacznia się niemal ten sam schemat: Izrael oddała się od Jahwe, oddając cześć obcym bogom; Jahwe zsyła karę w postaci najazdu obcych plemion; Izraelici wyrażają skruchę i błagają Jahwe o pomoc; On ratuje swój lud, powołując sędziego, który zwycięża wroga i zapewnia pokój⁶⁴. Również schemat powołania jest stały. Widać to szczególnie dobrze na przykładzie losów Gedeona: zlecenie misji (Sdz 6, 14); opory i sprzeciw powołanego (Sdz 6, 15); Boża obietnica udzielenia pomocy i ustanie sprzeciwu (Sdz 6, 16); znak Boży potwierdzający prawdziwość zleczonej misji (Sdz 6, 17-21)⁶⁵. Autor biblijny wymienia dwunastu sędziów: sześciu większych i sześciu mniejszych.

Sędziowie „więksi” to:

Otniel (pokolenie Judy) – wybawia lud z opresji Kuzan-Riszeataima Edomity (Sdz 3, 7-11a);

Ehud (pokolenie Beniamina) – wybawia lud od Moabitów (3, 11b-30);

Barak (pokolenie Neftalego) i **Debora** – wybawiają lud od Kananejczyków (Sdz 4-5);

Gedeon (pokolenie Manassesy) – wybawia lud od Madianitów (Sdz 6, 1-8, 35);

Jefte (pokolenie Gada) – wybawia lud od Ammonitów (10, 6-12, 7);

⁶⁴ Por. T. HERGESEL, *Rozumieć Biblię*, dz. cyt., 115.

⁶⁵ Por. J.K. PYTEL, *Księgi w opracowaniu deuteronomistycznym*, w: *Wstęp do Starego Testamentu*, red. L. Stachowiak, Poznań 1990, 177-178.

Samson (pokolenie Dana) – wybawia lud od ucisku Filistynów (Sdz 13-16).

Sędziowie „mniejsi” to:

Szamgar (3, 31), Tola (10, 1-2), Jair (10, 3-5), Ibsan (12, 8-10), Elon (12, 11-12), Abdon (12, 13-15)⁶⁶.

Linie charyzmatycznej władzy w Izraelu kontynuują księgi Samuela, które zawdzięczają swoją nazwę prorokowi i sędziemu **Samuelowi**. Jego życie powiązane jest z **Helim**, kapłanem Jahwe w Szilo, gdzie dwaj jego synowie – Chofni i Pinchas (1 Sm 1, 3) – dopuszczali się znieważania ofiar składanych w świątyni. Szerzył się kult Baala i bogini Asztarte. Doszło do wojny z Filistynami, w wyniku której Arka Przymierza dostała się w ręce Filistynów i została przeniesiona do świątyni Dagona w Aszdod (1 Sm 5, 1-5), a Heli i jego synowie zginęli w walce (1 Sm 4, 1-5, 2). Nowy rozdział historii zbawienia rozpoczyna powołanie Samuela, jeszcze przed wojną z Filistynami (1 Sm 3). W czasie sprawowania rządów przez Samuela na Filistynów spadły plagi, dlatego mocno doświadczeni oddali Arkę Przymierza (5, 3-7, 1). Działalność Samuela daje się ująć w pewien schemat: wzywianie ludu do oddawania czci Jahwe; wzywianie do składania ofiar całopalnych dla wyjednania zwycięstwa i sprawowanie sądów nad Izraelem w Betel, Gilgal i Mispa⁶⁷.

⁶⁶ Por. T. BRZEGOWY, *Księgi historyczne*, dz. cyt., 70-71.

⁶⁷ Por. J.K. PYTEL, *Księgi w opracowaniu deuteronomistycznym*, dz. cyt., 184-186.

IV. MONARCHIA

Czas panowania królów dzieli się w Izraelu na dwa okresy: 1. królestwo zjednoczone – panowanie Saula, Dawida i Salomona; 2. królestwa podzielone – Izrael (Królestwo Północne – monarchia nie jest dziedziczona) i Juda (Królestwo Południowe – dziedziczona monarchia dynastii Dawida).

1. Okres monarchii zjednoczonej

Po zwycięstwach Izraelitów nad Filistynami naród wystąpił do Samuela z inicjatywą: „ustanów nad nami króla, aby nami rządził, jak to jest u innych narodów” (1 Sm 8, 5). Ten, pouczony przez Boga, ustąpił ich żądaniom, ale przedstawił tak zwane „prawo królewskie” – zestawienie uprawnień króla i obciążeń, jakie spadną na lud na rzecz króla (1 Sm 8, 11-19)⁶⁸.

⁶⁸ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 29. Odrębnym zagadnieniem jest obecność w 1–2 Sm dwóch paralelnych „tradycji” dotyczących instytucji króla. Do pierwszej należą teksty, w których wyraża się daleko idącą sympatię wobec króla (1 Sm 9, 1-10, 16; 11, 1-11, 15; rozdz. 13–14), do drugiej natomiast te, które są pełne uwag krytycznych wobec monarchy

a. Saul (ok. 1020–1000 r. przed Chr.)⁶⁹

Na pierwszego króla został namaszczoney Saul (1 Sm 10, 1). W tym czasie ziemie 12 pokoleń były zagrożone przez Filistynów i potrzebne było wspólne działanie obronne. Saul jawił się jako kontynuator tradycji sędziów, których Bóg w takich sytuacjach powoływał. Desygnowany przez Boga (por. 1 Sm 10, 1), otrzymał Ducha Bożego (1 Sm 10, 6, 10; 11, 6), i na wzór sędziów rzeczywiście wybawił Izraela z rąk Filistynów (1 Sm 11, 1-11; rozdz. 13–14).

Dokonany przez Boga wybór Saula został potwierdzony przez lud. Po wygranej bitwie z Ammonitami Saula obwołano królem (1 Sm 11, 15). W ten sposób „przywódca charyzmatyczny – książę” (*nagid* – 1 Sm 9, 16; 10, 1) – został „królem” (*melek* – 1 Sm 11, 15).

Cały okres panowania upłynął Saulowi na prowadzeniu wojen (1 Sm 14, 52) z ludami ościennymi: Filistynami, Moabitami, Ammonitami, Edomitami, przeciw królowi Soby i Amalekitami⁷⁰. W czasie swych rządów król nie ustrzegł się następujących błędów: niedopełnienie klątwy

i przeciwne istnieniu tej instytucji (1 Sm 8, 1-22; 10, 18-25; rozdz. 12 i 15). Najważniejsza różnica w spojrzeniu na instytucję króla, zarysowana w obydwu grupach tekstów, to: inicjatywa powołania króla pochodzi od Boga, który wybrał Saula jako wyzwoliciela Izraela (1 Sm 9, 16); sam lud prosi o króla, by upodobnić się do innych narodów (1 Sm 8, 5, 20; por. Pwt 17, 14). Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 191.

⁶⁹ Daty panowania Saula, Dawida i Salomona podają za: J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 489.

⁷⁰ Por. A. LAMARIE, *Zjednoczone królestwo. Saul, Dawid i Salomon*, tłum. W. Chrostowski, w: *Starożytny Izrael. Od czasów Abrahama do zburzenia Jerozolimy*, dz. cyt., 138–139.

– *cherem*, którą została obłożona zdobycz na Amalekitach (1 Sm 15, 9); postawienie sobie pomnika w Karmelu (1 Sm 15, 12); złamanie zakazu szukania rady u wywołujących duchy (1 Sm 28, 7)⁷¹. Te występki stały się przyczyną odrzucenia Saula przez Boga. Kolejne rozdziały Pierwszej Księgi Samuela (16–27) przedstawiają burzliwe stosunki między królem a młodym Dawidem, które są swego rodzaju przejściem od pierwszego do drugiego władcy⁷². Historia pierwszego króla nad Izraelem powoli dobiegała końca. Po niepomysłnej przepowiedni wróżki z Endor (1 Sm 28, 8-25) Saul wyruszył na bitwę z Filistynami. Na wzgórzu Gilboa poniósł druzgocącą klęskę; raniony przez wroga rzucił się na ostrze własnego miecza i odebrał sobie życie (1 Sm 31, 4)⁷³.

W czasie swego panowania Saul nie utworzył monarchii w pełnym tego słowa znaczeniu, z właściwymi jej instytucjami. Można dostrzec jedynie nieliczne oznaki pewnych ustaleń, które z czasem zaczęły przyjmować postać konkretnych struktur i stanowisk: Abner – dowódca wojska (1 Sm 14, 50), Dawid – przyboczny, zaufany „oficer” króla (1 Sm 16, 21), Doeg Edomita – nadzorca pasterzy (1 Sm 21, 8)⁷⁴. Nie od razu również przyjęto zasadę dziedzicze-

⁷¹ Por. T. HERGESEL, *Rozumieć Biblię*, dz. cyt., 139.

⁷² Do tego zagadnienia powrócimy jeszcze przy omawianiu panowania Dawida.

⁷³ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 32–33.

⁷⁴ Por. H. ORDON, *Powstanie królestwa i jego administracja*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1997, 114.

nia tronu⁷⁵ (podobnie jak w Edomie – por. Rdz 36, 31-39), dopiero od panowania Dawida dziedziczenie tronu staje się zasadą (przynajmniej w królestwie judzkim).

b. Dawid (ok. 1000–961 r. przed Chr.)

Historia Dawida, tego „idealnego” króla, posiada kilka etapów, które chcielibyśmy przedstawić we właściwej kolejności.

Dojście Dawida do władzy

Po bitwie Saula z Amalekitami (1 Sm 15) i występkach tegoż króla, o których mowa była wcześniej, został on odrzucony przez Boga, a w jego miejsce Samuel namaścił na króla Dawida, syna Jessego (1 Sm 16, 1-13). Młodzieniec został przybocznym Saula (1 Sm 16, 14-23), a po pokonaniu Goliata (1 Sm 17) oficjalnie został przedstawiony królowi jako bohater. Już od tego momentu rozpoczyna się historia konfliktu pomiędzy Saulem a Dawidem. Dzięki pomocy Jonatana, syna Saula, Dawid został „wodzem nad tysiącem żołnierzy” i w takim charakterze prowadził wyprawy na oczach ludu. Wszystkie jego przedsięwzięcia kończyły się powodzeniem, albowiem: „Pan był z nim”

⁷⁵ Pewną próbę utrwalenia dynastii obserwujemy w 2 Sm 2, 8-10 – Abner w Machanaim obwołuje królem Iszbaala, syna Saula. Jego „panowanie” trwało dwa lata i zakończyło się jego skrytobójczą śmiercią. Por. T. HERGESEL, *Rozumieć Biblię*, dz. cyt., 140. Por. także J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 200–201.

(1 Sm 18, 13-14). Z czasem jednak doszło do takiej eskalacji napięcia między nimi, że Dawid, zagrożony utratą życia, ostatecznie schronił się u Filistyna Akisza, króla Gat (1 Sm 27, 1-2). U boku Filistynów walczył z Amalekitami (1 Sm 27, 8; 30, 1-20), utrzymywał jednak dobre stosunki z przywódcami z terytorium Judy (1 Sm 30, 26-31). Po pewnym czasie doszło do wspomnianej już bitwy pomiędzy wojskami Saula a Filistynami na wzgórzu Gilboa, w czasie której zginął Saul i jego syn Jonatan (1 Sm 31). Dawid nie brał w niej udziału (por. 1 Sm 29)⁷⁶.

Po śmierci Saula, zgodnie z poleceniem Boga, Dawid wyruszył do Hebronu (2 Sm 2, 1) i tam został namaszczoney na króla Judy (2 Sm 2, 4). Po długiej – jak to określa 2 Sm 3, 1 – wojnie pomiędzy domem Dawida a domem Saula ostatecznie giną obaj przeciwnicy Dawida: Abner i Iszbaal, a on sam zostaje namaszczoney na króla panującego nad całym Izraelem (2 Sm 5, 1-3)⁷⁷.

Zabezpieczenie i umocnienie państwa

Obwieszczenie Dawida władcą stanowiło deklarację niezawisłości Izraela wobec sąsiednich państw. Zwłaszcza Filistyni nie chcieli na to pozwolić. Podjęli więc nową wojnę, aby odzyskać swoje wpływy. Zostali jednak wielokrotnie pokonani (2 Sm 5, 17-25; 8, 1). Zwyciężeni zostali również Moabici, król Soby, Aramejczycy (2 Sm 8, 2-6),

⁷⁶ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 31–33; także T. HERGESEL, *Rozumieć Biblię*, dz. cyt., 149–155.

⁷⁷ Por. A. LAMAIRE, *Zjednoczone królestwo*, dz. cyt., 143–144.

Amalekici (2 Sm 8, 12), Edomici (2 Sm 8, 13) oraz Ammonici (2 Sm 10, 1–11, 1; 12, 26-31)⁷⁸.

Do istotnych elementów konsolidacji państwa należało u s t a n o w i e n i e s t o l i c y w Jeruzolimie. Nie wiemy dokładnie, w jaki sposób została ona zajęta przez Dawida. Faktem jest, że odbyło się to przy udziale osobistej gwardii króla (2 Sm 5, 6-10) i od tej pory Jeruzolima stała się jego własnością – Miastem Dawidowym⁷⁹.

Kolejnym elementem, tym razem o charakterze wybitnie religijnym, konsolidującym naród, było p r z e n i e s i e n i e A r k i P r z y m i e r z a z Kiriat-Jearim, gdzie pozostawała w opuszczeniu dłużej niż jedno pokolenie, do Jeruzolimy. Dokonało się to w niezwykle uroczystej formie: procesja, ofiary, muzyka, śpiew (2 Sm 6)⁸⁰. Arka została umieszczona w namiocie-przybytku⁸¹, a kapłanami w nim ustanowieni zostali Abiatar z kapłańskiej linii z Szilo (por. 1 Sm 22, 20; 14, 3) i Sadok, którego pochodzenie nie jest znane⁸².

Od strony historii zbawienia istotne wydaje się p r o c t w o N a t a n a wypowiedziane w 2 Sm 7, 4-16,

⁷⁸ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 33.

⁷⁹ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 204.

⁸⁰ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. III, 174–177.

⁸¹ Świątynia zostanie wybudowana dopiero w późniejszym okresie (za rządów Salomona), jakkolwiek Dawid nosił się z zamiarem tej budowy i przygotował do tego odpowiednie materiały (1 Krn 22). Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 34.

⁸² Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 204.

którego tron stanowią słowa: „Kiedy wypełnią się twoje dni i spocziesz obok swych przodków, wtedy wzbudzę po tobie potomka twojego, który wyjdzie z twoich wnętrzności, i utwierdzą jego królestwo. On zbuduje dom imieniu memu, a Ja utwierdzą tron jego królestwa na wieki. Ja będę mu ojcem, a on będzie Mi synem, a jeżeli zawini, będę go karmił różgą ludzi i ciosami synów ludzkich. Lecz nie cofnę od niego mojej życzliwości, jak ją cofnąłem od Saula, twego poprzednika, którego opuściłem. Przede Mną dom twój i twoje królestwo będzie trwać na wieki. Twój tron będzie utwierdzony na wieki” (2 Sm 7, 12-16).

Institucje państwowe w królestwie Dawida

Do najważniejszych urzędów wymienionych w 2 Sm 8, 16-17; 1 Krn 18, 14-17; 2 Sm 20, 23-26 należą: naczelny dowódca wojska – zadanie powierzone Joabowi, mazkir – pośrednik między królem i narodem, mistrz dworu i kanclerz w jednej osobie – urząd zlecony Jehoszafatowi, synowi Achiluda, arcykapłani – podlegli władzy króla – funkcja wypełniana przez Abiatarą i Sadoką, pisarz – był nim Sisa, dozorca robót publicznych i rada królewska⁸³.

Dramaty rodzinne Dawida

Zagadnienie jedynie z pozoru marginalne, ma ono jednak pierwszorzędne znaczenie również dla historii zba-

⁸³ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. III, 198–202; także H. ORDON, *Powstanie królestwa*, dz. cyt., 120–122.

wienia. Przedstawia bowiem postać króla nie tylko w pozytywnym świetle, ale także jako całkowicie poddanego władzy i osądowi Boga.

Pierwszą tragedią w domu króla był grzech cudzołóstwa z Batszebą, żoną Uriasza Chetyty (2 Sm 12, 1-14), którego kazał w czasie walki postawić w miejscu najbardziej niebezpiecznym, aby został zabity (2 Sm 11, 14-15). Napomniany przez Natana Dawid odpokutował za swój grzech, co jednak nie uchroniło go od kary – umarło dziecko zrodzone ze związku z Batszebą. Znakiem jednak Bożego przebaczenia stał się następny syn urodzony z tego samego związku – Salomon.

Kolejny wielki dramat to gwałt na Tamar, córce Dawida, którego dokonał jej brat z innej matki – Amnon (2 Sm 13, 1-22). W konsekwencji dochodzi również do bratobójstwa, gdyż Absalom, brat Tamar z tej samej matki, doprowadził do zabicia Amnona (2 Sm 13, 23-34)⁸⁴.

Bunt Absaloma (2 Sm 13, 37–19, 9) był dopełnieniem dramatów rodzinnych Dawida. Próbował on najpierw szukać poparcia ludu, występując w roli sędziego, a później otwarcie zbuntował się przeciw ojcu w Hebronie. Tam ogłosił się królem i zajął Jerozolimę, z której Dawid musiał uciekać. Absalom wprawdzie poniósł klęskę i zginął, ale pokolenia na nowo się podzieliły. Świadczy o tym bunt Szemy Beniaminity (2 Sm 20, 1-22), który namawiał do oderwania się tego właśnie pokolenia od królestwa Dawida. Buntownik zginął, ale

⁸⁴ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 34–35.

sprawa następcy Dawida pozostała otwarta⁸⁵: „Po śmierci Amnona i Absaloma prawowitym d z i e d z i c e m Dawida został Adoniasz. Starsi członkowie świąty Dawida, łącznie z wodzem Joabem i kapłanem Abiatar, byli gotowi poprzeć Adoniasza (1 Krl 1, 5-7). Jednakże według 1 Krl sędziwy Dawid obiecał Batszebie, że królem zostanie ich syn – Salomon. Dzięki pomocy proroka Natana, kapłana Sadoka i dowódcy straży Benajasza Salomona ogłoszono królem jeszcze za życia Dawida, który jakiś czas potem zmarł śmiercią naturalną (1 Krl 2, 10-12)”⁸⁶.

c. Salomon (ok. 961–922 r. przed Chr.)

Dawid w czasie swego panowania zajmował się przede wszystkim poszerzaniem swego królestwa drogą wojen. Salomon zajmował się natomiast utrwalaniem tych zdobyczy, ich ochroną przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi oraz organizacją systemu centralnego zarządzania swoim królestwem. Znacznie zmalały wpływy do skarbcza królewskiego z łupów wojennych, potrzebne więc było znalezienie innego źródła dochodu – stał się nim handel. Rozwijające się pomyślnie państwo nie szczędziło środków na liczne inicjatywy budowlane.

⁸⁵ Por. T. HERGESEL, *Rozumieć Biblię*, dz. cyt., 166.

⁸⁶ A. LAMAIRE, *Zjednoczone królestwo*, dz. cyt., 147–148.

Zagrożenia wewnętrzne i zewnętrzne

Najważniejsze z a g r o ż e n i e w e w n ę t r z n e pojawiło się zanim jeszcze Salomon wstąpił na tron. Była nim próba o głoszenia się królem, podjęta przez **Adoniasza**, starszego syna Dawida i brata Salomona. Najpierw został on odsunięty od władzy, a następnie stracony pod pretekstem spisku. Podobny los spotkał Dawidowego wodza Joaba, a poplecznik Adoniasza, kapłan Abiatar, został zesłany do Anatot (1 Krl 2, 13-35). Zgładzony został również Szimei, poplecznik domu Saula (1 Krl 2, 36-46)⁸⁷.

Jeżeli chodzi o z a g r o ż e n i e z e w n ę t r z n e Izraela, to największe niebezpieczeństwo groziło mu ze strony Egiptu, który pod adresem młodego państwa zgłaszał roszczenia terytorialne. Z pierwszą interwencją mamy do czynienia władcy na tronie Izraela po śmierci Dawida. Prawdopodobnie Siamun (przedostatni faraon XXI dynastii) zdobył i spalił Gezer, zamieszkały przez Kananejczyków (1 Krl 9, 16). Nie posunął się jednak w głąb królestwa Salomona, wręcz przeciwnie, znalazł w nim sojusznika, a nawet dał mu za żonę jedną ze swoich córek (1 Krl 3, 1; 7, 8; 11, 1).

Innym faraonem, którego wspomina się w czasie rządów Salomona, był Szeszonk (950–929 r. przed Chr.), założyciel XXII dynastii. Niezadowolenie społeczne w Izraelu narastało w drugiej połowie okresu rządów Salomona. Doszło do buntu, na którego czele stał Jeroboam, ale osta-

⁸⁷ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 216.

tecznie uciekł do Egiptu, pod protektorat wspomnianego faraona (1 Krl 11, 26-40). Wobec ambicji politycznych Szeszonka, który chciał przywrócić Egipt do minionej świetności, nie dziwi fakt, że wspierał bunt w państwie Salomona⁸⁸. W późniejszym okresie, już po śmierci ostatniego władcy zjednoczonego Izraela, ta „koalicja” doprowadziła do rozpadu państwa.

Organizacja zarządzania państwem

Już samo wstąpienie na tron Salomona wyróżniają dwie, niespotykane dotąd cechy: przejście władzy z ojca na syna i namaszczenie przez proroka (Natana) i kapłana (Sadoka), podczas gdy dotąd był to przywilej wyłącznie proroka – Samuel namaścił Saula i Dawida. Świadczy to o rosnących w państwie wpływach kapłanów. Nadto Salomon scentralizował władzę: „A oto jego dostojnicy na najwyższych urzędach: Azariasz, syn Sadoka, kapłan. Elichoref i Achiasz, synowie Sziszy, pisarze; Joszafat, syn Achiluda, pełnomocnik. Benajasz, syn Jojady, wódz wojska; Sadok oraz Abiatar, kapłani. Azariasz, syn Natana, przełożony rządców, i Zabud, syn kapłana Natana, zaufany króla. Achiszar, zarządca pałacu, i Adoniram, syn Abdy, nadzorca robotników pracujących przymusowo” (1 Krl 4, 2-6). Salomon również podzielił kraj na dwanaście okręgów. Każdy z nich miał obowiązek utrzymywania przez jeden miesiąc dworu królewskiego. W ten sposób podział religijny na dwanaście pokoleń został zastąpiony

⁸⁸ Por. A. LAMAIER, *Zjednoczone królestwo*, dz. cyt., 157–158.

systemem podatkowym. Nowe okręgi tylko częściowo pokrywały się z terytoriami przynależnymi poszczególnym pokoleniom⁸⁹.

Sojusze zagraniczne i handel

Ważnym elementem polityki zagranicznej Salomona było wchodzenie w różnorakie sojusze z bliższymi i dalszymi sąsiadami. Najważniejszy z nich został zawarty jeszcze przez Dawida z Tyrem, a odnowiony przez Salomona z Hiramem I (ok. 969–936 r. przed Chr.), fenickim władcą Tyru. „Sojusz ten w rezultacie przyczynił się do rozwoju obopólnie korzystnego handlu: wywozu pszenicy i oliwy z Palestyny do Tyru, a z Libanu twardego drewna potrzebnego do realizacji Salomonowych planów budowlanych”⁹⁰. Rozwojowi wszelkiego rodzaju handlu sprzyjało położenie królestwa Salomona – w środkowej części terenu Żyznego Półksiężycza. Znaczne zyski przynosiła kontrola handlu końmi i rydwanami wojennymi pomiędzy Egiptem a Azją Mniejszą. Arabską „drogą wonności” napływały skarby wschodnie, a młoda flota izraelska powracała z ładunkami złota z Ofiru⁹¹.

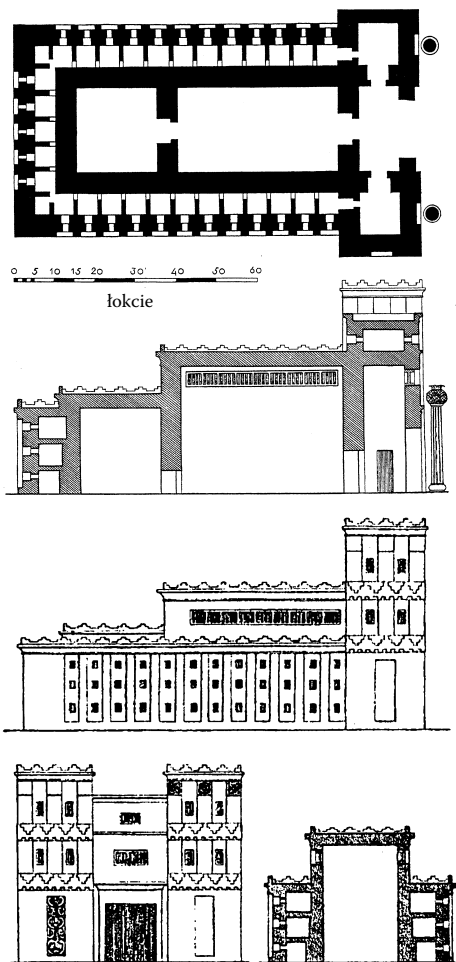
Salomon budowniczy

Ważnym elementem działalności Salomona było wzniesienie licznych budowli tak w Jerozolimie (Świąty-

⁸⁹ Por. T. HERGESEL, *Rozumieć Biblię*, dz. cyt., 172.

⁹⁰ J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 217.

⁹¹ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. III, 273–280; także J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 219–222.

Sanktuarium Świątyni Salomona wg L.H. VINCENTA.

nia, Millo, pałac królewski), jak i poza nią (miasta-fortece w Chasor, Megiddo i Gezer). Niewątpliwie największym przedsięwzięciem w tej dziedzinie była budowa Świątyni, bardzo szczegółowo opisana w 1 Krl 5, 15–6, 38. Zamiast przedstawiać szczegółowy opis prac w czasie jej wznoszenia zamieszczamy rycinę z przypuszczalną jej rekonstrukcją, według Vincenta.

Pod koniec rządów Salomona doszło do wspomnianego już wcześniej powszechnego niezadowolenia społecznego. Stało się tak na skutek niektórych posunięć administracyjnych Salomona (podział na dwanaście okręgów podatkowych, ucisk przy przymusowych robotach publicznych itd.), jak również wskutek daleko posuniętego synkretyzmu religijnego – Salomon zawarł wiele małżeństw politycznych z pogańskimi księżniczkami (por. 1 Krl 11, 3), którym nie tylko pozwalał na praktykowanie obrządków pogańskich, ale sam się do nich przyczyniał (1 Krl 11, 4-7). Imperium Dawida i Salomona zaczynało się chwiać w posadach.

2. Okres monarchii podzielonej

Prawdopodobnie od razu po śmierci Salomona jego syn Roboam został uznany królem nad Judą i Beniaminem. Jednak silne wzburzenie wśród pokoleń północnych zmusiło go do szukania ich aprobaty, aby mógł skutecznie rządzić całym krajem. Udał się do Sychem, gdzie wysunięto żądanie zmniejszenia podatków i ciężarów królew-

skich. Za radą młodych doradców Roboam odrzucił te roszczenia i w konsekwencji musiał się ratować ucieczką do Jerozolimy. Chciał siłą zmusić buntowników do uległości. Kiedy jednak zebrał wojsko, prorok Szemajasz nakłonił go, aby ustąpił i nie zaczynał bratobójczej wojny (1 Krl 12, 24). W tym czasie uchodźca Jeroboam przybył do Sychem i został jednogłośnie obwołany królem plemion północnych i wschodnich (1 Krl 12, 20). Jego królestwo Izrael objęło 10 pokoleń ze stolicą w Sychem (później w Tirsie i na koniec w Samarii). W Betel i Dan urządził przybytki, które miały stać się konkurencją w stosunku do sanktuarium w Jerozolimie. Południowe królestwo Judy ze stolicą w Jerozolimie obejmowało pokolenie Judy, do którego przyłączyło się pokolenie Beniamina⁹². Rozłam imperium Salomona stał się faktem.

Poniżej przedstawiamy w zestawieniu równoległym czas panowania poszczególnych władców w obu królestwach. Należy zwrócić uwagę, że w państwie południowym monarchia miała charakter dziedziczny (władza zawsze znajdowała się w rękach potomka Dawida), a w państwie północnym nie zawsze miało to miejsce (obserwujemy serię następujących po sobie dynastii – w trzeciej kolumnie podajemy ich kolejny numer)⁹³.

⁹² Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 38–40.

⁹³ Dynastie zostały zaczerpnięte z E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 41. Daty panowania za: J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 490–492. Pod imionami niektórych władców podano w kwadratowych nawiasach imiona proroków, którzy w tym czasie działali (z informacją, jeśli taka była konieczna, do czasów którego władcy prowadzili oni swoją działalność).

KRÓLESTWO POŁUDNIOWE (JUDA)		KRÓLESTWO PÓŁNOCNE (IZRAEL)	
Walki między Izraelem i Judą			
Roboam	922–915	I Jeroboam	922–901
Abiasz	915–913	Nadab	901–900
		II Baasa	900–877
		Ela	877–876
Asa	913–873	III Zimri	876
Przymierze Izraela i Judy			
Jozafat	873–849	IV Omri	876–869
		Achab [Eliasz]	869–850
Joram	849–843	Ochozjasz	850–849
Ochozjasz	843/842	Joram	849–843/842
		[Elizeusz] do Joasza	
Dynastia Jehu – Izrael i Juda			
Atalia	842–837	V Jehu	843/842–815
Joasz	837–800	Joachaz	815–802
Amazjasz	800–783	Joasz	802–786
Ozjasz (Azariasz)	783–742	Jeroboam II	786–746
		[Amos]	
		[Ozeasz]	
		Zachariasz	746–745
		VI Szallum	745
		VII Manachem	745–737
Jotam	742–735	Pekachiasz	737–736
[Micheasz] do Ezechiasza			
[Izajasz] do Manassesza			
Achaz	735–715	VIII Pekach	736–732
Ezechiasz	715–687/686	IX Ozeasz	732–724

Upadek państwa izraelskiego – 722 r. przed Chr.

Manasses	687/686–642
Amon	642–640
Jozjasz [Jeremiasz] do Sedecjasza [Sofoniasz] [Nahum]	640–609
Joachaz Jojakim (Eliakim) [Habakuk]	609–598
Jojakin	598–597
Sedecjasz [Abdiasz] ⁹⁴ [Ezechiel] na wygnaniu	597–587

3. Zburzenie Jerozolimy – 586 r. przed Chr.

Tę część historii zbawienia możemy podzielić na trzy wielkie okresy: 1) od podziału do połowy IX w. (ok. 922–ok. 873 r. przed Chr.); 2) okres przymierza Izraela i Judy, aż

⁹⁴ Czas jego działalności nie jest całkowicie pewny, a opinie egzegetów są rozbieżne. Jednak jej treść (sąd Boży nad Edomem) dobrze pasuje do nastrojów ludu w kontekście zdobywania Jerozolimy przez Nabuchodonozora. Por. T. BRZEGOWY, *Prorocy Izraela*, cz. II, Tarnów² 1995, 263–264.

do upadku Samarii (ok. 873–722 r. przed Chr.); 3) historia Judy do niewoli babilońskiej (722–586 r. przed Chr.).

Po latach walki pomiędzy królestwami Judy i Izraela, od czasów Roboama i Jeroboama, na tron państwa północnego wstąpił Omri (876–869 r. przed Chr.). Położył on kres walkom z Królestwem Południowym. Przymierze z Jozafatem, królem Judy (873–849 r. przed Chr.) zawarł ostatecznie jego syn Achab (por. 1 Krn 18, 1) i umocnił je przez małżeństwo swojej córki Attali z Joramem, synem Jozafata (por. 2 Krl 8, 18)⁹⁵.

W połowie VIII w. Asyria pod rządami Tiglatpilesara III (744–727 r. przed Chr.) powraca do świetności⁹⁶. Pekach, król izraelski (736–732 r. przed Chr.), chcąc oprzeć się Asyrii, wszedł w koalicję z Resinem II, królem Damaszku. Obaj chcieli, aby przyłączył się do nich król Judy. Po odmowie Jotama (742–735 r. przed Chr.), wyruszyli zbrojnie na państwo południowe (jest to tak zwana wojna syro-efraimska), chcąc obalić monarchię i umieścić na tronie swojego poplecznika Tabeela (Iz 7, 6). W międzyczasie umarł Jotam i władzę po nim przejął Achaz (735–715 r. przed Chr.), który w obliczu zagrożenia zwrócił się do Tiglatpilesara III o pomoc (2 Krl 16, 7-8). Ten bezwzględnie przystąpił do działania. Rozbił wojska koalicji (1 Krl 16, 9) i zajął znaczną część państwa północnego. Ozeasz zamordował Pekacha i po nim został królem nad

⁹⁵ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 42.

⁹⁶ Por. A.K. GRAYSON, *Asyria*, dz. cyt., 111.

Izraelem (732–724 r. przed Chr.). Zapłacił daninę Asyrii i doprowadził do chwilowego wstrzymania jej ekspansji⁹⁷. Wobec zbyt wielkich ciężarów lenna Ozeasz porozumiał się z „królem egipskim So”⁹⁸ (1 Krl 17, 4) i przestał płacić daninę Asyrii. Pomoc z Egiptu jednak nie nadeszła i w 724 r. przed Chr. Ozeasz udał się do Asyrii w nadziei pojednania się ze swoim panem, ale został więziony do niewoli. Salmanassar V, syn i następca Tiglatpilesara III, wyruszył i zajął całe państwo północne z wyjątkiem Samarii⁹⁹. „Upadek Samarii nastąpił prawdopodobnie w ostatnim roku panowania Salmanassara V (723/722 r. przed Chr.), chyba na krótko przed jego śmiercią”¹⁰⁰, czyli około 722 r. przed Chr. W ten sposób zakończyła się historia królestwa Izraela, a państwo południowe wskutek polityki Achaza stało się lennikiem Asyrii.

Wobec wzmacniającej się pozycji Egiptu (pod rządami XXV dynastii) król judzki Ezechiasz (715–687/686 r. przed Chr.) zaprzestał płacenia daniny (2 Krl 18, 7) Sennacherybowi, królowi Asyrii (704–681 r. przed Chr.) i zwrócił się

⁹⁷ Por. S.H. HORN, *Podzielona monarchia. Królestwa Judy i Izraela*, tłum. W. Chrostowski, w: *Starożytny Izrael. Od czasów Abrahama do zburzenia Jerozolimy*, dz. cyt., 190-191.

⁹⁸ Był to najprawdopodobniej Tefnacht z XXIV dynastii. Por. G. RACHET, *Słownik cywilizacji egipskiej*, dz. cyt., 19.

⁹⁹ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 283–284.

¹⁰⁰ S.H. HORN, *Podzielona monarchia*, dz. cyt., 191. Odrębnym zagadnieniem są liczne inskrypcje, w których Sargon II (721–705 r. przed Chr.) przedstawia siebie jako zdobywcę Samarii. Szerzej na ten temat zob. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 284.

o pomoc właśnie do Egiptu. W 701 r. przed Chr. władca asyryjski wyruszył przeciw Judzie. Mimo że bez większych trudności zdobywał twierdze judzkie jedną po drugiej i oblegał Jerozolimę, to jednak jej nie zdobył. Podobnie stało się również około dwunastu lat później, prawdopodobnie na skutek jakiegoś strasznego nieszczęścia (2 Krl 18, 17–19, 36; 2 Krn 32, 9-21; Iz 36, 2–37, 37)¹⁰¹.

Do wielkich zasług Ezechiasza należy przeprowadzenie odnowy religijnej przez oczyszczenie Świątyni z wszelkich naleciałości oraz przez usunięcie przejawów bałwochwalstwa w całym kraju (2 Krn 31). Miała temu służyć centralizacja kultu w Świątyni Jerozolimskiej (2 Krn 29, 1). W 720 r. przed Chr. król przeprowadził uroczysty obchód święta Paschy w Jerozolimie, a do udziału w nim wezwał także mieszkańców dawnego królestwa izraelskiego, będących pod władzą zarządcy asyryjskiego (2 Krn 30, 1). Wielki wpływ na reformę miała działalność proroka Micheasza, a szczególnie Izajasza¹⁰².

Około 640 r. przed Chr. na tronie Judy zasiadł ośmioletni zaledwie Jozjasz (640–609 r. przed Chr.). Prawdopodobnie był wychowywany przez nauczyciela kultuwującego tradycje reformy Ezechiasza, bo już w wieku piętnastu lat zaczął likwidować wyżyny, święte pogańskie kolumny i ołtarze Baala (2 Krn 34, 3). W osiemnastym roku jego

¹⁰¹ Por. S.H. HORN, *Podzielona monarchia*, dz. cyt., 196–199. Odrębnym zagadnieniem jest kwestia wypraw Sennacheryba do Palestyny. Szerzej na ten temat zob. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 307–319.

¹⁰² Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 49.

rzędów (622/621 r. przed Chr.), w czasie prac przy odnawianiu Świątyni Jerozolimskiej, odnaleziona została Księga Prawa – *Deuteronomium*. Na jej podstawie Jozjasz przeprowadził reformę religijną, oczyszczając z pogaństwa i bałwochwalstwa nie tylko swoje królestwo, ale także tereny do niego przyległe (2 Krl 22–23; 2 Krn 34, 6-7)¹⁰³. Takie działania były możliwe przypuszczalnie dlatego, że właśnie za panowania Jozjasza rozpadło się imperium asyryjskie¹⁰⁴.

Na arenie politycznej do głosu doszły dwie siły: Babilonia (od wschodu) i Egipt (od południa). Królestwo Judy znalazło się w ten sposób w potrzasku. Przeszło najpierw we władanie Egiptu (609–605 r. przed Chr.) za panowania faraona Neko II (610–594 r. przed Chr.), który uwięził i zesłał do Egiptu króla judzkiego Joachaza (609 r. przed Chr.). Krótko po bitwie pod Karkemisz (605 r. przed Chr.), w której król babiloński Nabuchodonozor pokonał wojska egipskie, Jojakim (609–598 r. przed Chr.) zadeklarował swoją lojalność wobec króla babilońskiego. Po kolejnej bitwie pomiędzy Nabuchodonozorem a Neko II (601 r. przed Chr.), która zadała poważne straty temu pierwszemu, Jojakim żywił nadzieję na odzyskanie niepodległości i znów opowiedział się za Egiptem. Wskutek takiego obrotu sprawy w 597 r. przed Chr. doszło do wyprawy wojsk babilońskich przeciw Judzie. Jojakim (598–

597 r. przed Chr.)¹⁰⁵ został pokonany i deportowany wraz z dworem, urzędnikami i stanowiącymi elitę obywatelami do Babilonii (2 Krl 24, 10-17 – **pierwsza deportacja**), a w jego miejsce Nabuchodonozor ustanowił królem Sedecjasza (597–587 r. przed Chr.). Ostatni patriotyczny zryw miał miejsce za panowania tego właśnie władcy w 588 r. przed Chr. Doprowadziło to do ostatecznego zwycięstwa Babilończyków i **zburzenia Jerozolimy wraz ze Świątynią** przez Nabuchodonozora w 587 r. przed Chr. W tym też roku rozpoczęła się **druga deportacja** Judejczyków do Babilonii. Państwo judzkie przestało istnieć na zawsze¹⁰⁶. Ostatni epizod tej historii, to zarządy Godoliasza, zabitego przez Ismaela. Zostali wymordowani również żołnierze garnizonu babilońskiego. Wszystko to stało się przyczyną wspomnianej przez Jeremiasza (52, 30) **trzeciej deportacji** do Babilonii w 582 r. przed Chr.

¹⁰⁵ Przejął on rządy po swoim ojcu Jojakimie.

¹⁰⁶ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 335–343; także S.H. HORN, *Podzielona monarchia*, dz. cyt., 204–219.

¹⁰³ Por. S.H. HORN, *Podzielona monarchia*, dz. cyt., 200.

¹⁰⁴ Por. A.K. GRAYSON, *Asyria*, dz. cyt., 112.

V. NIEWOLA (POD PANOWANIEM BABILONII)

Na opustoszałe ziemie Judy Babilończycy nie sprowadzili kolonistów. Tereny pograniczne albo zostały włączone do babilońskiej prowincji Samarii (obszar na północ od Bet-Sur), albo były zasiedlane przez ludność krajów sąsiednich (Ammon, Moab). Południowa część Judei (od Negebu aż po drogę między Hebronem a Betlejem) została zajęta przez Edomitów, wypartych ze swoich terenów przez Nabatejczyków¹⁰⁷. Sytuacja mi e s z k a ń c ó w J u d y po 587 r. przed Chr. była wręcz tragiczna. Kraj był spustoszony, praktycznie wszystkie twierdze zrujnowane, a najznamienitsi obywatele wysiedleni. Ludność, która w połowie VIII w. przypuszczalnie przewyższała liczbę 250 000, po zdobyciu Jerozolimy i zburzeniu Świątyni nie przekraczała 20 000. Również sytuacja religijna była bardzo zła. Na terenie zburzonej Świątyni prawdopodobnie był sprawowany pewien rodzaj kultu w ciągu całego

okresu wygnania. Jednak jahwizm tego okresu w Judzie nie wyrażał się w czystej postaci (por. np. Ez 33, 24-29; Iz 57, 3-13; 65, 1-5. 11-12).

Obszar dawnego państwa północnego nie poniósł szkody w wyniku najazdu wojsk Nabuchodonozora. Ludność izraelska utrzymywała się nadal w Samarii, Galilei i Zajordanii. Jednak zarówno ich wiara (mocno synkretyczna już przed 722 r. przed Chr.) jak i zapał narodowy nie były siłą napędową, która miała zdecydować o przyszłości Izraela¹⁰⁸.

Sytuacja gospodarcza i status polityczny w y g n a ń c ó w w B a b i l o n i i były znacznie lepsze. Dobrze charakteryzują ją słowa Jeremiasza: „Budujcie domy i mieszkać w nich; zakładajcie ogrody i spożywajcie ich owoce! Bierzcie sobie żony i rodźcie synów i córki! Wybierajcie żony dla waszych synów i dawajcie mężów córkom waszym, by rodziły synów i córki; pomnażajcie się tam, a niech was nie ubywa! Starajcie się o pomyślność kraju, do którego was zesłałem na wygnanie. Módlcie się do Pana za niego, bo od jego pomyślności zależy wasza pomyślność” (Jr 29, 5-7). Osiedlili się oni (przynajmniej ta ich część, która przybyła w 597 r. przed Chr.) nad rzeką Kebar (Ez 1, 1-3; 3, 15. 23). Z czasem zaczęli z powodzeniem zajmować się rolnictwem, odnosić sukcesy w działalności handlowej i bankowej. Niektórzy, jak

¹⁰⁷ Por. E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 55.

¹⁰⁸ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 356–357.

wynika z Ezd 1, 5-6 i 2, 68-69, dorobili się w Babilonii majątku¹⁰⁹.

Wobec potęgi gospodarczej, politycznej i militarnej Babilonii oglądanej przez wygnańców na własne oczy, musiały znacznie osłabnąć wśród Żydów nadzieje na odbudowanie państwa. Jakkolwiek uwolnienie z więzienia Jojakina w 561 r. przed Chr. mogło je wzmocnić w niektórych kręgach wygnańców. Również okazała się celebrowanie na cześć bogów babilońskich i świadomość upadku „dogmatu” o trwałości na wieki wyboru przez Jahwe Syjonu na swoją siedzibę, musiały wystawić na wielką próbę ich wiarę. Przetrwała ona mimo wielu przeciwności. Przez skupienie się na wierności Prawu, praktyce szabatu i obrzezania nabrała nowego ducha. W ten sposób zaczął rodzić się jahwizm, a społeczność narodo-kultowa przekształcała się we wspólnotę religijną, która odczytywała niewolę jako karę za złamanie Prawa Przymierza (nauczanie proroków **Ezechiela** i **Deutero-Izajasza**). Zwrócono również bacniejszą uwagę na zachowanie dokumentów i tradycji odnoszących się do przeszłości. Z czasem został więc na nowo zredagowany deuteronomiczny zbiór historyczny¹¹⁰.

Babilonia nie była jedynym miejscem rozproszenia Izraelitów po klęsce w 587 r. przed Chr. Był nim również Egipt, o czym świadczą słowa Jeremiasza (44, 1. 13-14), Deutero-Izajasza (49, 12) i Ezechiela

¹⁰⁹ Por. J.D. PURVIS, *Wygnanie i powrót. Od zniszczenia przez Babilonię do odbudowy państwa żydowskiego*, tłum. W. Chrostowski, w: *Starożytny Izrael. Od czasów Abrahama do zburzenia Jerozolimy*, dz. cyt., 219–222.

¹¹⁰ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 359–362.

(29, 10). Potwierdzają to również znaleziska archeologiczne z Elefantyny, wyspy nad pierwszą kataraktą na Nilu, na której znajdowała się żydowska kolonia wojskowa¹¹¹. Choć nie znamy szczegółów, to możemy przypuszczać, że Żydzi szukali schronienia również w krajach ościennych – w Moabie, Edomie, Ammonie (Jr 40, 11).

¹¹¹ Szerzej na ten temat zobacz J.D. PURVIS, *Wygnanie i powrót*, dz. cyt., 229–233.

VI. ODBUDOWA PAŃSTWA I KULTU (POD PANOWANIEM PERSJI)

Powrót z wygnania był konsekwencją kolejnej zmiany na arenie politycznej Bliskiego Wschodu. Oto upadło imperium babilońskie, a w jego miejsce pojawiła się potęga Persów. Wygnańcy, zachęceni edyktem Cyrusa Wielkiego, powrócili do kraju i odbudowali świątynię. Ich dalsze losy w ojczyźnie były jednak naznaczone pasmem licznych trudności.

1. Tło historyczne

Po jednym z najznakomitszych okresów w dziejach Babilonii za Nabuchodonozora (605–562 r. przed Chr.), który władał całym terytorium Żyznego Półksiężycza, przychodzi zmierzch potęgi tego mocarstwa. Na tron wstępują kolejno mało znani władcy, a następnie obejmuje go Nabonid (555–539 r. przed Chr.), ostatni z królów babilońskich. Jego polityka, a zwłaszcza umi-

łowanie kultu boga księżycy Sina, doprowadziły do wewnętrznych podziałów w społeczeństwie. W takiej sytuacji achemenidzki władca Persji Cyrus II Wielki (559–529 r. przed Chr.¹¹²) nie miał większych kłopotów z zajęciem Babilonii wraz z jej stolicą. Dokonało się to po bitwie pod Opis nad Tygrysem (539 r. przed Chr.)¹¹³. Polityka władców perskich tego okresu bardzo różniła się od prowadzonej przez ich poprzedników asyryjskich i babilońskich. Zainteresowanie pobieraniem podatków zostało zastąpione chęcią utrzymania pokoju i porządku w całym imperium. W prowincjach i satrapiach zostały wzmocnione władze lokalne, a ludy pozostające na wygnaniu zachęcano do powrotu do swoich krajów ojczyстых i do odbudowy własnych instytucji życia politycznego i religijnego. Wyrazem tego był dekret Cyrusa z 538 r. przed Chr., nakazujący odbudowę żydowskiej wspólnoty i kultu w Palestynie¹¹⁴.

¹¹² Na tron perski Cyrus II Wielki wstąpił w 550 r. przed Chr., jednak dopiero w 559 r. przejął władzę nad całym imperium Medów, kiedy pod Harpagos cała armia medyjska przeszła na jego stronę. Więcej na ten temat zob. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. V, 17–19.

¹¹³ Por. A.K. GRAYSON, *Babilonia*, tłum. P. Krupczyński, w: *Cywilizacje starożytne. Przewodnik encyklopedyczny*, dz. cyt., 101.

¹¹⁴ Por. J.D. PURVIS, *Wygnanie i powrót*, dz. cyt., 233–235. Biblia zawiera w Księdze Ezdrasza dwie relacje związane z tym wydarzeniem: 1, 2-4 i 6, 3-5. Szerzej na ten temat zob. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. V, 38–39.

2. Powrót do ojczyzny i odbudowa Świątyni

Jak dowiadujemy się z Księgi Ezdrasza, Cyrus nie tylko nakazał odbudowę Świątyni i powrót Izraelitów do ojczyzny, ale także zwrócił święte naczynia zagrabione przez Nabuchodonozora. Pieczę nad tym zadaniem powierzył S z e s z b a s s a r o w i¹¹⁵, „księciu judzkiemu” (Ezd 1, 7-11). Pod jego wodzą, wkrótce po ogłoszeniu dekretu, wyruszyła p i e r w s z a g r u p a repatriantów. Prawdopodobnie zaraz po powrocie przystąpiono do odbudowy Świątyni, kładąc jej fundamenty (Ezd 5, 16). Dzieło budowy nie zostało jednak ukończone, choć możemy przypuszczać, że już wtedy sprawowano tam jakiś rodzaj kultu¹¹⁶. Położenie repatriantów nie było dobre. Samarytanie oraz reszta pozostałej w Judei ludności traktowała ich z nieufnością, a fakt, że powracający uważali się za prawdziwego Izraela, zaognił jeszcze bardziej sytuację¹¹⁷.

Nie wiemy dokładnie, kiedy wyruszyła d r u g a g r u p a powracających pod wodzą **Zorobabela** (bratanka Szeszbassara) i kapłana Jozuego. Było to prawdopodobnie krótko po wstąpieniu na tron perski Dariusza (522–486 r. przed Chr.). W drugim roku panowania Dariusza (520 r. przed Chr.) z nowym zapałem przystąpiono do odbudo-

¹¹⁵ Chodzi prawdopodobnie o Seneassara, syna Jojakina (Jechoniasza), wymienionego w 1Krń 3,18. Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 374.

¹¹⁶ Por. J.D. PURVIS, *Wygnanie i powrót*, dz. cyt., 235–236; także J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 375–376.

¹¹⁷ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. V, 40–41.

wy Świątyni. Prace ukończono w szóstym roku panowania tego władcy (515 r. przed Chr.), dzięki duchowemu wsparciu proroków **Aggeusza i Zachariasza** i pomocy ze strony dworu perskiego. Poświęceniu nowej Świątyni towarzyszyła wielka radość Izraelitów (Ezd 6, 13-18). Nie dorównywała ona jednak wspaniałością poprzedniej, wzniesionej przez Salomona. Za wkład pracy w dzieło odbudowy Świątyni prorok Zachariasz nazwał Zorobabela „odroślą” (Za 6, 12-13), co było tytułem mesjańskim¹¹⁸. Na ten okres możemy datować również działalność tak zwanego **Trito-Izajasz**a, który bywa nazywany piewcą nowego Syjonu¹¹⁹.

3. Reformy Nehemiasza i Ezdrasza¹²⁰

W dwudziestym roku rządów Artakserksesa I (464/465–424 r. przed Chr.), czyli w roku 445, do Jerozolimy przybył N e h e m i a s z, jako mianowany (nie wiadomo czy od razu) namiestnik prowincji Judy (oddzielonej od Samarii) z dekretem upoważniającym do odbudowy umocnień miasta. Około 437 r. przed Chr. zakończona została

¹¹⁸ Por. J.D. PURVIS, *Wygnanie i powrót*, dz. cyt., 236.

¹¹⁹ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. V, 42.

¹²⁰ Jeśli chodzi o porządek chronologiczny, to przychyłamy się do opinii J. Brighta, który uważa, że najpierw została dokonana reforma Nehemiasza, a dopiero później swoje dzieło wypełniał Ezdrasz. Szczegółowe informacje na temat tej chronologii zob. ekskurs *Czas misji Ezdrasza w Jerozolimie*, w: J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 406–418.

odbudowa murów Jerozolimy¹²¹. Nie była to jego jedyna praca, którą się zapisał w historii. W celu polepszenia warunków ekonomicznych ludności Nehemiasz wprowadził zarządzenia dotyczące hipotek, pożyczek i procentów (Ne 5). Aby zaludnić Jerozolimę wymyślił, że wybrany drogą losowania co dziesiąty Izraelita miał w niej zamieszkać (Ne 11, 1). Tak więc Nehemiaszowi Izraelici zawdzięczają uznany status polityczny, bezpieczeństwo i uczciwy zarząd¹²².

Dzieło reformy życia wewnętrznego spoczęło w rękach E z d r a s z a, który przybył do Jerozolimy prawdopodobnie około 428 r. po Chr.¹²³ Dokonał on trzech zasadniczych reform. Pierwsza obejmowała nową promulgację Prawa, która dokonała się w czasie Świąta Namiotów (Ne 8, 1-18). Druga dotyczyła małżeństw mieszanych. Ezdrasz wydał nakaz: „Odłączcie się od narodów tego kraju i od kobiet obcoplemiennych” (Ezd 10, 11). Trzecią reformą i zarazem zwieńczeniem działalności Ezdrasza było uroczyste ogłoszenie, podpisanie i opieczątowanie „umowy społecznej”. Izraelici zobowiązali się w niej do: niezawierania małżeństw mieszanych, niekupowania niczego w szabat, zachowania roku szabatowego, płacenia podatku na Świątynię, dostarczania drewna do spalania

¹²¹ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 394–396.

¹²² Por. J.D. PURVIS, *Wygnanie i powrót*, dz. cyt., 241–242.

¹²³ Data ta opiera się na hipotezie błędu kopisty, który w Ezd 7, 7 napisał „w siódmym...” zamiast np. „w trzydziestym siódmym roku rządów Artakserksesa”. Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, dz. cyt., 394.

ofiar, składania darów z pierwocin i oddawania dziesięciny (Ne 9–10)¹²⁴. Obie te reformy (Nehemiasza i Ezdrasza) ustaliły obraz zarówno społeczny, jak i religijny Izraela na dalszą część jego historii. Odzwierciedlenie tego znajdujemy w księgach proroków **Malachiasza** i **Joela**¹²⁵.

¹²⁴ Por. C. SCHEDL, *Historia Starego Testamentu*, dz. cyt., t. V, 166–169.

¹²⁵ Por. T. JELONEK, *Biblijna historia zbawienia*, dz. cyt., 136.

VII. OKRES MACHABEJSKI I HASMONEJSKI (POD PANOWANIEM HELLEŃSKIM)

1. Hellenizm

W roku 333 przed Chr. starożytny Bliski Wschód został włączony do cywilizacji hellenistycznej. Oczywiście jest, że Żydzi jako naród wyznający religię o charakterze monoteistycznym nie byli w stanie zaakceptować nowych bóstw i zwyczajów wprowadzonych przez Greków i ich następców. Nie ulega wątpliwości, że Aleksander Wielki był wodzem genialnym. Wyruszając przeciw Dariuszowi III Kodomanowi (336–331 r. przed Chr.) rozgromił jego wojska w kilku kolejnych bitwach. Do najkrwawszych należy zaliczyć walki nad Granikiem (334 r. przed Chr.), pod Issos (333 r. przed Chr.) i pod Gaugamelą (331 r. przed Chr.). Aleksander, posuwając się w kierunku Indii, zajął Syrię i Palestynę.

Judea poddała się praktycznie bez walki. Arcykapłan Szymon wyszedł na spotkanie króla Aleksandra Wielkiego i otworzył przed nim bramy miasta. W wyniku tych zmian układu politycznego Żydzi dostali się najpierw pod

panowanie Ptolemeuszów, a następnie Seleucydów. Dawne królestwo judzkie zostało okrojone. Prowincja judzka została pozbawiona Samarii i Zajordanii. Na czele narodu wybranego stał teraz arcykapłan, jednak jego władza rozciągała się także na sferę polityczną.

Początkowo zmiana władców rządzących w Jerozolimie nie była zbyt odczuwalna. Sam Aleksander był człowiekiem tolerancyjnym i tak też odnosił się do Żydów. Podobnie Ptolemeusze egipscy nie drażnili uczuć religijnych swych podwładnych. Za ich panowania powstał najsilniejszy ośrodek diaspory, jej członkowie skupili się w Aleksandrii.

Nieco inaczej rzecz miała się z Samarią. W 331 r. przed Chr. mieszkańcy tego regionu zbuntowali się przeciwko panowaniu greckiemu i zabili namiestnika Andromecha. Aleksander Wielki bezwzględnie rozprawił się z buntownikami i zasiedlił Samarię ludnością pochodzenia macedońskiego. Nowym namiestnikiem mianowany został Memmon.

Choć władze nie prowadziły polityki narzucania zwyczajów i religii, język grecki, a dokładnie *koine dialektos*, szybko rozprzestrzenił się wśród ludności, zwłaszcza wśród wyższych sfer społecznych. Również młode pokolenie zaczęło przyjmować greckie zwyczaje. Znajomość hebrajskiego powoli zanikała. W tym właśnie okresie zrodziła się konieczność dokonania przekładu Biblii Hebrajskiej na język grecki i tak doszło do powstania Septuaginty. Wydaje się, iż Żydzi spodziewali się pozyskać jakieś korzyści w zamian za używanie języka greckiego zamiast hebrajskiego, i właśnie w tym celu dokonano tłumaczenia

Biblii. Dzięki temu ludność nieżydowska po raz pierwszy miała okazję zapoznać się z tekstem Biblii Hebrajskiej. W ten sposób pośrednio nastąpiło przygotowanie świata hellenistycznego na przyjęcie Ewangelii Chrystusowej.

W 323 r. przed Chr., po śmierci Aleksandra Macedońskiego, jego królestwo uległo rozpadowi. Rozpoczął się okres wojen pomiędzy wodzami Aleksandra. Każdy pragnął uzyskać tron dla siebie. Kiedy do władzy nad Palestyną doszli syryjscy Seleucydzi (198 r. przed Chr.), wpływy greckie wzmogły się jeszcze bardziej. Władcy syryjscy popierali hellenizację dla swych politycznych racji, chcieli bowiem pośród różnych ludów, narodów, języków i terytoriów, nad którymi przyszło im panować, stworzyć pewną zasadę jedności¹²⁶.

W tym czasie arcykapłanem w Judei był Szymon, zwany Sprawiedliwym (ok. 300–270 r. przed Chr.). Przydomek ten otrzymał ze względu na swoją pobożność i życzliwość dla rodaków. Szymon Sprawiedliwy ostro przeciwstawiał się uleganiu narodu żydowskiego wpływom hellenizmu, dostrzegał jego destrukcyjny wpływ na judaizm. Uważa się, że to właśnie on wprowadził wśród Żydów obowiązek studiowania Tory i nadał mu główne znaczenie w żydowskiej tradycji. Wtedy to również utrwaliło się przekonanie, przyjęte później przez faryzeuszy, że ustne Prawo stanowi autorytatywną interpretację Prawa z Synaju. Szymon

¹²⁶ E. DĄBROWSKI, *Nowy Testament na tle epoki. Geografia – historia – kultura*, dz. cyt., 115–120.

Sprawiedliwy odbudował i umocnił mury obronne Jerozolimy, dzięki czemu stała się bardziej bezpieczna i mniej narażona na ataki wrogów.

Po śmierci Szymona Sprawiedliwego syryjski król Seleuk II Kallinik nakłonił nowego arcykapłana Oniasza II, aby ten wstrzymał daninę dla Ptolemeuszów, która była oznaką lenna. Celem załagodzenia gniewu Ptolemeuszów do Aleksandrii udał się Józef, siostrzeniec arcykapłana Oniasza II. Józef pozyskał zaufanie króla Ptolemeusza III Euergetesa do tego stopnia, że został mianowany głównym dzierżawcą wszystkich ceł prowincji Celesyrii i Fenicji. Dla skutecznego ściągania ceł król zaopatrzył go w oddział liczący dwa tysiące zaciężnego żołnierza.

W 218 r. przed Chr. król syryjski Antioch najechał Celesyrię. Samaria przeszła wówczas na stronę Seleucydów, a Judea i Jerozolima dochowały wierności Ptolemeuszom. W wyniku działań wojennych Syryjczycy musieli się wycofać. W nagrodę za dochowanie wierności Ptolemeusze nagrodzili Żydów tym, że wyznaczyli spośród nich urzędników, którzy pobierali podatki. Naród żydowski szybko zaczął wydobywać się z ubóstwa. Bogactwo szło jednak w parze z demoralizacją i upadkiem moralnym. Żydowscy urzędnicy wznosili sobie w Jerozolimie wspańnięte rezydencje i szybko przejęli greckie obyczaje.

W 202 r. przed Chr. starsi synowie Józefa postanowili uwolnić się spod panowania egipskiego i złożyli hołd lenny królowi syryjskiemu Antiochowi Wielkiemu. W ten

sposób Judea przeszła pod panowanie Seleucydów. Jednak w rok później wojska egipskie Ptolemeuszów opanowały Judeę, zdobyły Jerozolimę i dokonały rzezi ludności żydowskiej. Wielu Żydów trafiło do niewoli.

Sytuacja odmieniła się następnego roku, kiedy syryjska armia Seleucydów najechała Judeę, rozbijając wojska Ptolemeuszów. W 198 r. przed Chr. Judea weszła w skład królestwa Seleucydów, zachowała jednak znaczną autonomię. Król Syrii Antioch Wielki przyrzekł naprawić uszkodzenia Świątyni i podźwignąć z ruin Jerozolimę.

Antioch III Wielki odnosił się do Żydów życzliwie. Początkowo takie też było nastawienie jego syna Seleukosa IV, ale próba ograbienia skarbcza świątynnego odmieniła nastawienie Żydów. Co prawda Heliodor wysłany przez Seleukosa dla dokonania grabieży nie dotarł do Jerozolimy (w czym Żydzi widzieli ingerencję Bożą), ale spokojne dotąd stosunki między władzami a ludnością żydowską uległy znacznemu pogorszeniu.

Proces ten pogłębił się jeszcze, gdy do władzy doszedł Antioch IV Epifanes (175–163 r. przed Chr.). Przekupiony władca usunął Oniasza III z urzędu arcykapłańskiego i obsadził go bratem Oniasza, Jazonem. Po kilku latach, za obietnicę jeszcze większych niż w przypadku Jazona pieniędzy, przyznał urząd Menelaosowi, który nie pochodził z rodu kapłańskiego. Fakt ten był jedną z głównych przyczyn nienawiści ludu do ich władcy. W Jerozolimie doszło do rozruchów (1 Mch 1, 20-29), wskutek czego wielu Ży-

dów poniosło śmierć¹²⁷. Antioch, za namową arcykapłana Menelaosa, postanowił znieść judaizm, wprowadzając religię pogan. Wszyscy Żydzi mieli zostać zmuszeni do przejścia na bałwochwalczą wiarę grecką. Dekretem królewskim zakazano Żydom obrzędu obrzezania, święcenia szabatów, obchodzenia świąt naznaczonych oraz wstrzymywania się od pokarmów nieczystych. We wszystkich miastach Judei wzniesiono posągi bogów greckich i nakazano pod karą śmierci oddawać im cześć i składać ofiary ze zwierząt nieczystych, a zwłaszcza świni¹²⁸. Antioch obrabował Świątynię, zniszczył mury miasta, a w samym przybytku wprowadził bałwochwalczy kult Zeusa. Rozpoczął się krwawy okres prześladowań religijnych. Za sprawowanie obrzędów ku czci Boga Jahwe karano śmiercią. Podobny los spotykał każdego, u którego znaleziono Biblię Hebrajską. Księgi należało publicznie spalić. Szaleństwa Antiocha sięgnęły zenitu w roku 167 przed Chr., kiedy na pogańskim ołtarzu na terenie świątynnym złożono ofiarę ku czci Zeusa Olimpijskiego. Zwierzęciem ofiarnym była świnia. Wielu Żydów poległo wówczas w obronie swej wiary¹²⁹. Z tego właśnie okresu pochodzą biblijne opowiadania o starcu Eleazarze (2 Mch 6, 18-31) oraz dzielnej matce i jej bohaterskich synach (2 Mch 7, 1-42).

¹²⁷ L.R. MORAN, *Chrystus w historii zbawienia*, tłum. Z. Ziółkowski, Lublin 1994, 159–160.

¹²⁸ Por. [<http://www.izrael.badacz.org/historia/laska.html>].

¹²⁹ E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 63–66.

2. Powstanie Machabeuszów

Momentem rozpoczynającym zbrojny bunt przeciw władzy narzucającej kult pogański było zabójstwo pewnego Żyda – odstępcy i urzędnika królewskiego. Dokonał go Matatiasz z Modin, niewielkiej miejscowości w pobliżu Liddy. Po zgładzeniu zdrajcy kultu Jahwe, Matatiasz wraz z pięcioma synami schronił się w górach i wezwał lud do walki partyzanckiej. Pięciu synów Matatiasza to: Johanan, Szymon, Juda, Eleazer i Jonatan¹³⁰. Udali się oni na wzgórze Judei, które doskonale nadawały się do prowadzenia wojny podjazdowej. Po śmierci ojca przywództwo przejął Juda, zwany Machabeuszem (166–161 r. przed Chr.). Syryjscy dowódcy mieli nadzieję, że pokonają powstańców siłami stacjonującymi w Palestynie. Prowadzeniem wojny ze strony syryjskiej kierował Lizjasz, zarządca zachodnich prowincji. Pod jego dowództwem w 166 r. przed Chr. Antioch IV Epifanes wysłał do Judei swoją armię. Miała ona za zadanie zniszczenie całego narodu żydowskiego i zrównanie z ziemią Jerozolimy. Rozkazem zagłady zostali objęci także żydowscy helleniści. Na miejscu Żydów król postanowił osiedlić inne obce plemię. Do Syryjczyków przyłączyli się także zawzięci wrogowie Izraela: Samaritanie i Filistyni.

¹³⁰ E. DĄBROWSKI, *Nowy Testament na tle epoki. Geografia – historia – kultura*, dz. cyt., 120–129.

Wysłane przez Lizjasza wojska pod dowództwem Nikanora i Gorgiasza (165 r. przed Chr.) poniosły sromotną klęskę, a później on sam został rozgromiony pod Bet-Sur (164 r. przed Chr.). Juda wraz z wojskami powstańcami zdobył Jerozolimę i zajął się przygotowaniami do odnowienia kultu Jahwe. Rededykacja Świątyni odbyła się w grudniu 164 r. przed Chr., a na pamiątkę tego wydarzenia ustanowiono święto Chanukka. Nazwa zaczerpnięta została z Pierwszej Księgi Machabejskiej (4, 59), gdzie mowa jest o „dniach poświęcenia ołtarza”¹³¹. Ołtarz, który został zbezczeszczoney, Juda nakazał zniszczyć, a na jego miejsce wybudować nowy; sprawił nowe naczynia, siedmioramienny świecznik, zasłonę przybytku i ołtarz kadzenia. 25 dnia Kislev¹³² 165 lub 164 r. przed Chr., w trzy lata (1 Mch 4, 52-54) lub dwa (2 Mch 10, 3) po niesławnym dekreście Antiocha Epifanesa (175–164 r. przed Chr.), nakazującym składać w Jerozolimie bałwochwalcze ofiary (1 Mch 1, 29-64; 2 Mch 6, 1-9), Juda powtórnie poświęcił przybytek. Tradycja przekazuje, że Hasmoneusze po pokonaniu wrogów znaleźli jeden tylko dzban oliwy czystej rytualnie, co pozwalało utrzymać światło

¹³¹ Flawiusz, nawiązując do specyficznej ceremonii światła, nazywa ten dzień Świętem Światła: „Przez osiem dni świętował Juda wspólnie z obywatelami na cześć wznowienia ofiar w świątyni [...]. Od owego czasu zachowujemy to święto, nazywając je Świętem Światła; miano to pochodzi, jak sądzę, stąd, że wtedy zabłysła nam ta swoboda kultu, gdyśmy zgoła nie mogli się jej spodziewać” (Ant. 12, 325).

¹³² Trzy lata wcześniej Epifanes wybrał tę datę, gdyż był to dzień jego urodzin.

na świeczniku przez jeden dzień. Za sprawą Bożą jednak oliwa płonęła przez osiem dni¹³³. Przy śpiewie *Hallelu* i dźwięku instrumentów muzycznych wznowiono składanie codziennych ofiar całopalnych.

W 163 r. przed Chr. Juda Machabeusz rozpoczął oblężenie jerozolimskiej twierdzy Akra, która leży na północ od przybytku. W twierdzy ufortyfikowali się żydowscy helleniści, którzy wezwali na pomoc króla Syrii. W tym też roku do Judei wkroczyła armia syryjska pod wodzą Lizjasza, wyposażona w bojowe słonie. Szybko zdobyli twierdzę Bet-Sur i przystąpili do oblężenia Świątyni. Musieli jednak wycofać się z powodu wojny domowej, która wybuchła w Syrii.

Przez cały ten czas Juda liczył na pomoc z Rzymu, ta jednak nie nadeszła. Gdy zginął w bitwie pod Elasa, gdzie stronie przeciwnej przewodził niegodny kapłan hellenista Alkimos, władzę nad wojskiem powstańczym przejął najmłodszy syn Matatiasza, Jonatan. Zdecydował się na formę walki partyzanckiej, unikając starć w otwartym polu. Z przywódcą powstania zaczęli się liczyć pretendenci do tronu syryjskiego. Jonatan został nawet mianowany arcykapłanem (jednak w późniejszym czasie Tryfon ujął go podstępem i początkowo uwięził, a potem stracił). W tym okresie w Judei panował głód. Coraz uciążliwsze stawały się także napięcia pomiędzy żydowskimi hellenistami a stronnictwem machabejskim.

¹³³ G.E. WEIL, *Hanoukah, fête des lumières de la foi*, BVChr 66 (1965), 40.

Doszło nawet do krótkiej wojny domowej, jednak szybko zawarto rozejm. W 146 r. przed Chr. Jonatan rozpoczął oblężenie twierdzy Akra, gdzie schronili się żydowscy helleniści, którzy zostali uznani przez Machabeusza za zdrajców narodowych¹³⁴.

Przeciw Tryfonowi wystąpił kolejny z braci, Szymon (142–135 r. przed Chr.). Tryfon bowiem był królem samozwańcym, natomiast prawowitym następcą tronu był Demetriusz II, który – gdy ponownie objął tron – zapewnił Żydom niezależność. Szymon pełnił nie tylko funkcję arcykapłana, lecz był także księciem i najwyższym wodzem. Zajął się umacnianiem miast warownych: Gazy, Jaffy, Bet-Sur i samej Jerozolimy. Udało mu się również odnowić układy polityczne z Rzymem i Spartą. Wówczas po raz pierwszy pojawiły się żydowskie monety z napisami: „Szekel izraelski” oraz „Święta Jerozolima”.

Po latach Seleucydzi znowu zaatakowali. Przed Antiochem VII bronili Żydów synowie Szymona, Jan Hirkan i Juda, którzy pobili wojska Kendobajosa¹³⁵. Sam Szymon zginął zamordowany podstępnie przez swego zięcia, który miał nadzieję na objęcie władzy.

¹³⁴ „W 144 r. p.n.e. Jonatan Machabeusz wzmocnił mury obronne Jerozolimy i usypał w samym środku miasta, wprost twierdzy Akry, szaniec obronny. W ten sposób, oblężeni żydowscy helleniści z Akry zostali całkowicie odcięci od świata. W owym czasie żydowskie siły wojskowe liczyły 40 tysięcy ludzi. Jonatan Machabeusz uczynił Judeę wpływową i możną”. [<http://www.izrael.badacz.org/historia/laska.html>].

¹³⁵ E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 67–68.

Najważniejsze wydarzenia powstania Machabeuszy w latach 166–160 przed Chr.

166 r. przed Chr.

– bitwa pod Nahal el-Haramia (około 600 Żydów pod wodzą Judy Machabeusza zwyciężyło 2000 seleucydzkich żołnierzy dowodzonych przez Apolloniusza, który także poniósł śmierć).

165 r. przed Chr.

– bitwa pod Bet-Horon (Żydzi w sile tysiąca tysięcy ludzi pod wodzą Judy Machabeusza pokonali liczącą 4000 zbrojnych armię Seleucydów. Wojska helleńskich władców straciły 800 zabitych; zginął też dowodzący nimi Seron).

– bitwa pod Emmaus (kolejne zwycięstwo Żydów pod wodzą Judy nad wojskami Seleucydów, które straciły 3000 zabitych).

164 r. przed Chr.

– bitwa pod Bet-Sur (Żydzi w sile dziesięciu ludzi pod wodzą Judy pokonali 65 000 żołnierzy Seleucydów, którymi dowodził Lizjasz; Seleucydzi stracili 5000 zabitych).

162 r. przed Chr.

– bitwa pod Bet-Sacharja (seleucydzkie wojska pod wodzą Lizjasza zwyciężyły Żydów pod wodzą Judy).

– oblężenie Jerozolimy.

– bitwa pod Kafar-Salama (zwycięstwo Żydów nad wojskami Seleucydów pod wodzą Nikanora).

161 r. przed Chr.

– bitwa pod Adasą (Żydzi pod wodzą Judy zwyciężyli wojska Seleucydów pod wodzą Nikanora, który zginął podczas bitwy).

160 r. przed Chr.

– bitwa pod Elasą (zakończyła się zwycięstwem wojsk Seleucydów pod wodzą Bachidasa nad oddziałem 800 Żydów dowodzonych przez Judę Machabeusza; w wyniku tej bitwy Juda, przywódca powstania, poniósł śmierć)¹³⁶.

3. Hasmoneusze

Następcą Szymona został jego syn (134–104 r. przed Chr.) Jan, któremu nadano przydomek Hirkan. Jan bowiem zmuszony był udać się na czele wojsk do Hirkanii jako wasal Antiocha VII w wojnie przeciw Partom. W przeciwnym razie Jerozolima znów mogłaby lec w gruzach. Po śmierci syryjskiego tyrana Hirkan umocnił mury Jerozolimy i zajął Samarię, burząc świątynię na górze Garizim. Podbił również część Zajordanii i Idumeę. Wszystkie te wyprawy podejmował już nie tyle walcząc o wolność religijną, lecz celem umocnienia wpływów swej dynastii. Nic więc dziwnego, że szybko doszło do zerwania Hirkana ze stronnictwem „pobożnych” zwolenników Machabeuszy. Z cza-

¹³⁶ Por. [http://pl.wikipedia.org/wiki/Powstanie_machabejskie].

sem zaczęto ich zwać faryzeuszami („oddzielonymi”), król natomiast opowiedział się za saduceuszami. Ci ostatni nie byli wcale rygorystycznymi przeciwnikami hellenizmu. To właśnie za panowania narodowej dynastii hasmonejskiej wykrystalizowały się ostatecznie trzy główne stronnictwa religijne: faryzeusze – zwolennicy rygorystycznego przestrzegania prawa; saduceusze – nastawieni bardzo konserwatywnie, negujący nieśmiertelność duszy; eseneicy – przygotowujący się na przyjście Królestwa Bożego przez ascezę i ryty oczyszczenia oraz życie we wspólnotach przypominających zgromadzenia zakonne.

W tym samym co Jan Hirkan kierunku w układach politycznych poszedł jego następca, Arystobul I (104–103 r. przed Chr.), który przyjął tytuł króla żydowskiego. Jego panowanie nie trwało długo, wystarczyło mu jednak czasu, by podbić północne tereny Palestyny i zmusić ludność do przyjęcia jahwizmu.

Dużo dłuższe były rządy Aleksandra Janneusza (103–76 r. przed Chr.), który został uwolniony z więzienia (dokąd dostał się pojmany przez swego brata i poprzednika na tronie) przez Aleksandrę, wdowę po królu. Aleksandra wyszła za mąż za Janneusza. Podczas jego rządów terytorium państwa jeszcze bardziej się rozrosło, udało mu się bowiem zdobyć Gazę i całe wybrzeże. Faryzeusze gorąco sprzeciwiali się sprawowaniu przez Janneusza czynności religijnych. Wystosowali petycję do Demetriusza III, króla Syrii, a ten rozgromił wojska Janneusza pod Sychem i zmusił go do opuszczenia kraju. Po pewnym czasie lud

przyjął na powrót swego króla-wygnańca, a ten bez skrupułów ukrzyżował ośmiuset spośród faryzeuszy.

Aleksandra Salome, przejąwszy władzę po mężu, złagodziła konflikt z faryzeuszami i oddała im duże wpływy na kształt rządów. Nie zmarnowali oni nadarzającej się okazji i wykorzystali ją przede wszystkim do usuwania z urzędów saduceuszków. Zgodnie ze swymi przekonaniem duży nacisk kładli na wypełnianie przepisów Prawa interpretowanych zgodnie z tradycją ojców. Postawa taka w naturalny sposób prowadziła do formalizmu i czysto zewnętrznej troski o zachowanie norm prawnych.

Syn Aleksandry Hirkan, który za jej rządów pełnił funkcję arcykapłana, doszedł do władzy po śmierci matki (67–63 r. przed Chr.). Brat jego, Arystobul II, nie dawał jednak za wygraną. Przystąpił do oblężenia Jerozolimy i zmusił Hirkana do ustąpienia. Ten, za namową namiestnika Idumei Antypatra schronił się u księcia nabatejskiego Aretasa i razem wystąpili przeciw Arystobulowi. Pokonali króla pod Jerycho, a gdy otoczyli Jerozolimę, sprawa oparła się o Rzym. Ze sporu zwycięsko wyszedł Arystobul. Wówczas sami Żydzi odwołali się do Pompejusza. Arystobul nie dawał za wygraną. Rozgorzała walka i w 63 r. przed Chr. Jerozolima została zdobyta przez wojska rzymskie. Pompejusz przyłączył Palestynę do rzymskiej prowincji Syrii¹³⁷. W ten sposób rozpoczęło się panowanie Rzymian nad narodem żydowskim.

¹³⁷ E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 68–72.

VIII. CZASY HERODIAŃSKIE (POD PANOWANIEM RZYMSKIM)

1. Jan Hirkan i Antypater

Po włączeniu Palestyny do cesarstwa rzymskiego Żydzi zostali obciążeni podatkami i innymi świadczeniami na rzecz zaborców. Jedynym zyskiem była świadomość, iż mieli zapewnioną obronę przed zewnętrznymi przeciwnikami. Antypater był na tyle zręcznym politykiem, że z całkowitą swobodą przechodził na stronę każdorazowego zwycięzcy. Gdy tylko okazało się, że w Rzymie władzę po Pompejuszu przejął Cezar, Antypater natychmiast stał się jego gorącym zwolennikiem. Zdobył jego przychyłność tym, że w stosownym momencie udzielił mu pomocy wojskowej w Egipcie. Z wdzięczności Cezar zatwierdził Hirkana na urządzie arcykapłańskim, a Antypatra mianował prokuratorem. Ten obsadził urzędy swoimi synami: Fazaelowi przydzielił Jerozolimę, a Herodowi Galileę.

Kiedy w 44 r. przed Chr. Cezar padł ofiarą zamachu, jego stronnik Antypater natychmiast poparł jego wrogów. Szybko jednak sam został otruty, a rządy po nim przejął jego syn Herod.

2. Herod Wielki

Senat rzymski mianował Heroda „królem Judei”, jednak sam musiał wywalczyć sobie objęcie tronu. Uczynił to przy pomocy wojsk zaciężnych, zdobywając kolejno Galileę, Jaffę i Masadę, a następnie samą Jerozolimę¹³⁸. Opętany władzą postanowił za wszelką cenę stracić Antygonosa, jedyne go prawowierne go pretendenta do tronu. Szczodrymi podarkami wymusił na Antoniuszu zgodę na stracenie rywala. Pozbawiony się przeciwnika Herod poślubił Marianne, córkę Aleksandra i Aleksandry. Kiedy Antoniusz został pokonany przez Oktawiana Augusta pod Akcjum (31 r. przed Chr.), Herod szybko złożył honory zwycięzcy, zyskując jego względy. Ten, w dowód wdzięczności, nadał mu tytuł królewski i rozszerzył jego terytorium.

Herod, pomimo swej przewrotnej natury, która kazała mu zabijać wszystkich realnych i urojonych wrogów, okazał się genialnym architektem. Te właśnie zdolności sprawiły, że nadano mu przydomek „Wielkiego”. Przebudował port w Samarii, założył Cezareę, wznosił twierdze w Herodium, Acheroncie i Masadzie, a także nowe budynki w Antiochii i Damaszku. Największym jego osiągnięciem była przebudowa Świątyni Jerozolimskiej. Mimo tych przedsięwzięć nie zdołał on pozyskać życzliwości tłumu, który obciążony był nadmiernymi podatkami i zmęczony służalczą Heroda wobec Rzymu. Żydzi nienawidzili Heroda, mimo że nie żałował dużych sum pieniędzy na Świątynię, ponie-

¹³⁸ L.R. MORAN, *Chrystus w historii zbawienia*, dz. cyt., 160.

waż nie był Żydem z urodzenia i zamordował członków żydowskiej rodziny Hasmonejczyków, w których widział zagrożenie dla tronu.

Herod obsesyjnie obawiał się spisku nawet ze strony najbliższej rodziny. Zamordował więc swą umiłowaną żonę Marianne, a potem przyszła kolej na jej matkę Aleksandrę oraz na Aleksandra, Arystobula i Antypatra. Gdy przeczuwał, że nieuchronnie zbliża się chwila jego własnej śmierci, postanowił wymordować również najwybitniejszych Żydów w kraju, aby w ten sposób przy okazji zapewnić sobie odpowiednią ilość łez wylewanych podczas żałoby. Zmarł przeżywszy 70 lat.

3. Potomkowie Heroda

Po śmierci Heroda królem obwołany został Archelaos. Celem zatwierdzenia testamentu Heroda, do Rzymu udali się trzej synowie Heroda i Salome, ale w tym samym czasie do wiecznego miasta udała się także delegacja Żydów, by prosić o odsunięcie od władzy potomków Heroda. Cesarz zatwierdził testament, jednak Archelaosa uczynił jedynie tetrarchą. Królestwo podzielone zostało na trzy części:

Archelaos (4 r. przed Chr.–6 r. po Chr.) rządził Judeą, Samarią i Idumeą;

Herod Antypas (4 r. przed Chr.–40 r. po Chr.) rządził Galileą i Perea;

Filip (4 r. przed Chr.–34 r. po Chr.) rządził Galantyną¹³⁹.

Rządy Archelaosa trwały jedynie dziesięć lat, gdyż oskarżony przez Żydów wobec cesarza musiał opuścić tron i osiaść w Galii. Rozrzutność, która cechowała Archelaosa, naród być może byłby skłonny tolerować, gdyby nie stało się coś, co było nie do przyjęcia dla wierzącego Izraelity. Mianowicie poślubił on wdowę po uduszonym w 7 r. przed Chr. synu Heroda z Marianne – Aleksandrze Hasmonejczyku. Miała ona na imię Glafira. To stało się powodem odwołania. Administrację po nim przejął wyznaczony prokurator. Legat Syrii Publius Sulpicius Virginius skonfiskował majątek Archelaosa. Ewangelie wspominają, że kiedy Maryja i Józef wrócili z Jezusem z Egiptu i usłyszeli, że Archelaos jest władcą Judei, zdecydowali się zamieszkać w Galilei¹⁴⁰.

¹³⁹ E. DĄBROWSKI, *Nowy Testament na tle epoki. Geografia – historia – kultura*, dz. cyt., 178.

¹⁴⁰ Można dostrzec w Nowym Testamencie aluzje, które dotyczą czasów Archelaosa: „Pewien człowiek szlacheckiego rodu udał się w kraj daleki, aby uzyskać dla siebie godność królewską i wrócić” (Łk 19, 12). Zdaniem egzegetów przypowieść ta nawiązuje właśnie do Archelaosa i jego wyprawy do Rzymu. Uważa się też, że w Łk 12, 44–46, gdzie Jezus wypowiada słowa: „Prawdziwie powiadam wam: Postawi go nad całym swoim mieniem. Lecz jeśli sługa ów powie sobie w duszy: Mój pan ociąga się z powrotem, i zacznie bić sługi i służące, a przy tym jeść, pić i upijać się, to nadejdzie pan tego sługi w dniu, kiedy się nie spodziewa, i o godzinie, której nie zna; każe go ćwiartować i z niewiernymi wyznaczy mu miejsce” można widzieć aluzję do tego wydarzenia, kiedy Archelaos miał przyjmując posłańca cesarza, a przyjął go jego sekretarz, bo Archelaos był nietrzeźwy.

Herod Antypas ożenił się z Herodiadą, żoną swego brata. Jana Chrzciciela, który publicznie potępiał ten postępek, kazał ściąć. Brał czynny udział w procesie Jezusa. Pragnął zdobyć tytuł królewski, ale gdy zaczął o to starać, Kaligula skazał go na wygnanie do Galii.

Filip swoje rządy sprawował z miasta, które sam wybudował – z Cezarei Filipowej. Jego terytorium było zamieszkałe głównie przez pogan. W 30 r. pojął za żonę Salome, córkę Herodiady. Jego następcą został Herod Agryppa I. Najpierw otrzymał Galileę i Pereę (po Antypasie), a w dwa lata później (w 41 r.) Judeę, Samarię i Idumeę. Był ostatnim żydowskim królem mianowanym na to stanowisko przez Kaligulę w 37 r.

Na czas panowania Agryppy przypada początek Kościoła i rozprzestrzenianie się chrześcijaństwa. Król, który chciał przypodobać się Żydom, wszczął prześladowania chrześcijan, o czym niejednokrotnie wspominają Dzieje Apostolskie. Zabił Jakuba, syna Zebedeusza, i uwięził Piotra. Święty Łukasz stwierdza, że śmierć Agryppy w 44 r. po Chr. była wynikiem jego pychy; nie chciał oddać Bogu należnej Mu czci.

Agryppa II otrzymał po swym poprzedniku już tylko Chalkis w Libanie, natomiast Palestyna podległa była prokuratorowi rzymskiemu. Agryppa II zamienił najpierw Chalkis na tetrarchię Filipa i Lizaniasza, a następnie dołączył do tych ziem także część Galilei i Perei. Kiedy udał się do Cezarei z wizytą do Festusa, rzymskiego gubernatora, wysłuchał procesu Pawła i uznał go za niewinnego. Paweł odwołał się jednak wcześniej do Cezara. Podczas wojny

z Rzymianami w latach 66–70 po Chr. pomagał Rzymianom, a schwytanych jeńców sprzedawał w niewolę. Do wybuchu wojny doszło z powodu bezwzględności prokuratorów rzymskich, którzy dążyli do szybkiego wzbogacenia się, uciskając lud. W takich okolicznościach, przy jednocześnie żywych tendencjach nacjonalistycznych rozbudzanych przez zelotów i sykaryjczyków, w klimacie narastających oczekiwań mesjańskich, łatwo sięgnąć po broń. Wojska Tytusa zbrojnie rozprawiły się z powstańcami. Jerozolima legła w gruzach, a Świątynia została spalona. Wielu spośród Żydów dostało się do niewoli.

Do kolejnego zrywu wyzwolenczego doszło blisko sześćdziesiąt lat później, w latach 132–135 po Chr. Na czele powstania za Hadriana stanął Bar Kochba, który, według przepowiedni rabiego Akiby, miał być mesjaszem. W Jerozolimie, zwanej już wtedy *Aelia Capitolina*, stanęła świątynia Jowisza Kapitolijnskiego¹⁴¹. Żydom zabroniono wstępu do miasta. Rozpoczęły się czasy powszechnej diaspory.

¹⁴¹ E. ZAWISZEWSKI, *Historia zbawienia*, dz. cyt., 73–75.

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
I. Prolog dziejów zabawienia (S. Stasiak)	6
II. Historia patriarchów (S. Stasiak)	18
III. Początek historii pokoleń izraelskich w Kanaanie (S. Stasiak)	38
IV. Monarchia (S. Stasiak)	48
V. Niewola (pod panowaniem Babilonii) (S. Stasiak) ..	70
VI. Odbudowa państwa i kultu (pod panowaniem Persji) (S. Stasiak)	74
VII. Okres machabejski i hasmonejski (pod panowaniem helleńskim) (M. Rosik)	80
VIII. Czasy herodiańskie (pod panowaniem rzymskim) (M. Rosik)	94

Betania na wschodnim brzegu Jordanu

Brama Damascyńska w murach starego miasta w Jerozolimie

Cezarea nadmorska – ruiny pałacu Heroda

Herodion, forteca Heroda Wielkiego

Góra Tabor

Jeziro Genezaret

Mur Płaczu, jedyna pozostałość Świątyni. W tle meczet Kopuła Skały

Panorama z góry Garizim w Samarii

Osada beduińska na Pustyni Judzkiej

Petra, kraina Nabatejczyków

Port w Jafie

Pustynne skały w Qumran nad Morzem Martwym

Pozostałości pogańskiego miasta Paneas (dziś Banias) na północy Izraela

Qumran – schody prowadzące do basenu obmyć rytualnych

Widok rozciągający się z góry Nebo

Rampa, którą przygotowali Rzymianie dla zdobycia Masady